

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik

Lingvostilistička analiza uspavanke

Završni magistarski rad

Kandidatkinja:

Aida Pandro

Mentorica:

Prof. dr. Bernisa Puriš

Sarajevo, 2023

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Aida Pandro

Indeks br. 3265/2019; vanredna studentica

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik; dvopredmetni studij

Lingvostilistička analiza uspavanke

Završni magistarski rad

Predmet: Lingvistička stilistika

Mentorica: prof. dr. Bernisa Puriš

Sarajevo, 2023.

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. TEORIJSKI PRISTUP	3
1.1. PODSTIL POEZIJE I STILISTIKA USMENE LIRIKE	3
1.2. USPAVANKA KAO ZAPISANA USMENOKNJIŽEVNA VRSTA	5
1.3. PODJELA USPAVANKI KAO LIRSKE USMENOKNJIŽEVNE VRSTE	7
1.4. USPAVANKA KAO OSOBN JEZIČKO-STILSKI DISKURS – FUNKCIJE.....	9
2. LEKSIKOSTILISTIČKI NIVO ANALIZE.....	12
2.1. INVENTAR LEKSEMA U FUNKCIJI IZGRADNJE SISTEMA MOTIVA U USPAVANCI.....	12
2.2. FIGURE RIJEČI – TROPI	14
2.2.1. Simbol	14
2.2.2. Metafora	18
2.2.3. Personifikacija.....	20
2.2.4. Poređenje.....	21
2.2.5. Antiteza	22
3. VERNAKULARNE FONOMETAPLAZME.....	24
3.1. PROSTRIKTIVNE FONOMETAPLAZME	25
3.1.1. Epenteza (umetanje).....	25
3.1.2. Paragoga (izvođenje, mijenjanje).....	26
3.2. RESTRIKTIVNE FONOMETAPLAZME.....	27
3.2.1. Afereza (oduzimanje).....	28
3.2.2. Sinkopa (izostavljanje, brisanje)	29
3.2.3. Apokopa (odsijecanje).....	30
3.2.4. Sinereza (spajanje)	32
3.2.5. Kraza (miješanje)	32
3.3. SUPSTITUTIVNE FONOMETAPLAZME.....	32
4. GLASOVNA PONA VLJANJA	35
4.1. ASONANTSKO-ALITERACIJSKA PONA VLJANJA I ONOMATOPEJA	35
4.2. PARONOMAZIJA	38
4.3. RIMA	38
5. KONTAKTNO PONA VLJANJE RIJEČI	40

5.1. ANAFORA	40
5.2. EPIFORA	41
5.3. ANADIPLOZA	41
6. POJEDINAČNA LEKSIČKA I SINTAKSIČKA PONA VLJANJA	42
6.1. POJEDINAČNA LEKSIČKA PONA VLJANJA	42
6.1.1. Poliptoton	42
6.2. POJEDINAČNA SINTAKSIČKA PONA VLJANJA	43
6.2.1. Pona vljanja dijela rečenice	43
6.2.2. Pona vljanja rečenice	43
6.2.3. Sintaksički paralelizam	43
6.2.4. Polisindet	45
7. MORFOSTILISTIČKA ANALIZA	47
7.1. DERIVACIONI MORFOSTILEMI – DEMINUTIVI	47
7.2. SINONIMIJA RODA – OBRAĆANJE U USPAVANKAMA	50
7.3. GRAMATIČKA METAFORA LICA	53
7.4. STILISTIKA GLAGOLSKIH VREMENA I NAČINI	53
8. EKSPRESIVNA SINTAKSA	55
8.1. ELIPSA	55
8.2. INVERZIJA	56
8.3. APOSTROFA	57
9. PREREGISTRACIJA U USPAVANKAMA	59
ZAKLJUČAK	61
LITERATURA	63
INTERNETSKI IZVORI	65
KORPUS	65

UVOD

PREDMET, ZADACI I KORPUS ISTRAŽIVANJA

Pojam stila razumijevao se različito kroz stoljetni razvoj do danas. Sve do 19. stoljeća stil je, prema tradicionalnoj stilistici, bio “dobar način pismenog izricanja u prozi”, međutim, od tada se stilistika počinje baviti proučavanjem osobitosti govora i književne interpretacije, odnosno grana se na jezičku i književnu stilistiku. Nas u ovome radu zanima analiza sa stanovišta jezičke stilistike, dakle lingvističke stilistike, čiji utemeljitelj Charles Bally stilom smatra “individualni način ekspresije”, a što istovremeno predstavlja i kamen-temelj same discipline. Dakle, daje se naglasak afektivnosti u govoru i “utvrđivanju ekspresivnog sustava jezika koji govornicima stoji na raspolaganju” (Vrsaljko 2010: 402).

S obzirom na to da lingvistička stilistika naglasak stavlja na ekspresivna jezička sredstva, stilističku obojenost i značenje, nastojali smo, analizirajući i interpretirajući uspavanku po pojedinim jezičkim nivoima, ukazati na ključne elemente jezičkih slojeva, a kojima je svrha pojačavanje poetske izražajnosti ovih lirskih pjesama.

Iako je uspavanka drevna lirska pjesma, koju od davnina baštine svi narodi i kulture svijeta, odnosno lirska pjesma s kojom se čovjek susreće na početku svoga života, kada mu je sluh najosjetljiviji na ljudski, posebice majčin glas – njenom se izučavanju u okvirima lingvističke bosnistike rijetko pristupalo lingvostilističkim metodama, a koje bi na najadekvatniji način ukazale na eufoničnost i emocionalno-ekspresivne vrijednosti njenog jezika.

Lingvostilistička analiza uspavanki u ovome radu temelji se na analizi strukturne oneobičajenosti, odnosno stilogenosti jezičkih jedinica pojačane izražajnosti, stilema, shodno razinama jezičke strukture. Dakle, polazeći od uvjerenja da se liričnost uspavanki temelji na eufoniji, harmoničnom sazvučju i izrazitoj emocionalnosti, namjera nam je u ovom radu istražiti stilematičnost jezičkih sredstava i njihove stilogene efekte po pojedinim jezičkim nivoima pjesama. Drugim riječima, istraživanje se odvija primjenom lingvostilističke analitičko-sintetičke metode, koja se pokazala pogodnom za analizu stilema

na različitim nivoima jezika, odnosno fonostilema, morfostilema, sintaksostilema, leksikostilema i tekstostilema.

Korpus istraživanja čine uspavanke kao zapisano usmeno stvaralaštvo. U radu su analizirane uspavanke iz sedam zbirki:

1. Efendić, N. (ur. 2007) *San u bešu, uroci pod bešu*. Sarajevo, Preporod;
2. Kuba, L. (1984) *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*. "Svjetlost", OOUR izdavačka djelatnost Sarajevo, Sarajevo;
3. Musabegović, J. (ur. 1997) *Bošnjačke uspavanke*. Sarajevo, Preporod;
4. Nametak, A. (1970) *Od bešike do motike*. Vlastita naknada, Sarajevo;
5. Nametak, A. (1932) *Mostarske muslimanske uspavanke*. JAZU, Zagreb;
6. Rihtman, C. (1974) *Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine - dječje pjesme*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo;
7. Vukomanović, N. (1960) *Narodne pjesme*. Školska lektira, Svjetlost – Sarajevo, Sarajevo.

1. TEORIJSKI PRISTUP

1.1. PODSTIL POEZIJE I STILISTIKA USMENE LIRIKE

U filozofiji i književnoj kritici 18. i 19. vijeka razvilo se učenje o tri književna roda: lirici, epici i dramatici – kao trima prirodnim oblicima pjesništva. Pri proučavanju književne vrste treba imati u vidu ne samo aspekt rodova nego i aspekt oblikovanja pojedinih književnih vrsta unutar određene klasifikacije kojom se žele ustanoviti oblikovna načela pojedinih književnih vrsta u sistemu svih vrsta nekog vremena ili u razvoju svake pojedine književne vrste.

„Tradicionalna podjela književnosti na *tri roda*, ma koliko osporavana u postmodernoj teoriji“, smatra Marina Katnić-Bakaršić (2007: 115), „zadržala se i u funkcionalnoj stilistici, s tim što se u tom slučaju obično govori o prozi, poeziji i drami kao podstilovima unutar kojih dalje ide žanrovska diferencijacija.“¹ Ova tri književna roda, svaki na svoj način, ističu posebne ljudske mogućnosti jezičkog opštenja pri čemu svakoj od njih odgovara određeni stil.

Kako navodi M. Katnić-Bakaršić (2007: 124) *jezik poezije* „suprotstavljen je proznom i dramskom jeziku već po svojoj formalnoj strukturi: poezija se bilježi u stihovima i strofama, što određuje njenu karakterističnu grafijsku prirodu, a bez obzira na prisustvo/odsustvo rime, uvijek se odlikuje i specifičnom ritmo-melodijskom strukturom“. Osim toga, autorica kao specifikum poezije navodi i to „što je u njoj jezički znak ikoničan – upravo zbog ikoničnosti može se govoriti o semantizaciji svih elemenata znaka u poetskom tekstu kao jednom cjelovitom znaku“. Kao posebno značajno mjesto u strukturi poetskog stila ova autorica ističe *ponavljanja*, i to na različitim jezičkim nivoima:

„Dok su fonetsko-fonološka i leksička ponavljanja bila predmet proučavanja još u tradicionalnoj retoričkoj teoriji figura, dotle gramatička ponavljanja postaju nezaobilazan predmet proučavanja tek od čuvenog rada R. Jakobsona *Gramatika*

---

¹ Čak i književnost koja danas potpada pod odrednicu *digitalna* ili *internet- književnost* i stoga je stilski i semiotički vezana za hipertekst i hipermedije zadržava obilježja tih osnovnih rodova. (Ibid.)

poezije i poezija gramatike, u kojem je pokazano da gramatički paralelizmi i gramatičke opozicije mogu postati konstruktivni princip nekih stihova. Poeziju takvog tipa Jakobson naziva gramatičkom poezijom, nasuprot slikovnoj poeziji, kod koje dominiraju pjesničke slike, stvorene često uz pomoć figura i tropa.“ (Ibid.).

Antica Antoš (1974: 119) smatra da je pjesnički jezik ukorijenjen još u dalekoj prošlosti:

„Magična moć ritma, posebna melopeja i ritmički pokreti pratili su obrede kojima je pradavni čovjek želio svladati neshvatljivu i svemoćnu prirodu u borbi za svoj materijalni opstanak. Poezija se postepeno oslobađala magijskih okvira i postajala posebna umjetnost, upravo kao što se tih okvira oslobađala i melodija postajući zasebna umjetnost, glazba, a ritmički pokret postajući ples. Riječ i njezin dvojak aspekt, oznaka i značenje (significians i significatum), postajali su sve sposobniji da igrom oblika i zvuka te pojma i misli stvore autonoman sklad pjesničkog izraza. Pjesnička se umjetnost sastoji od onoga što je Aristotel nazvao 'darom za metaforu' i od vještine da se tome prirođenom daru daje najprikladniji oblik kojim se saopćuje.“

U svojoj knjizi „Putevi stilističke ideje“ Novo Vuković (2000: 181) ukazuje na to da je:

„*Minhenska škola* (je) reaktualizovala Herderovu ideju o poeziji kao 'maternjem jeziku čovječanstva', tj. izrazu čovječanstva iz njegove djetinjске faze. Između poezije i jezika u spontanoj upotrebi, prema toj ideji, nema principijelne razlike. Svaki govor svakog pojedinca jeste stvaralački čin, oslonjen na fantaziju i 'estetički faktor ukusa'. Prema tome, pojedinac je taj koji kreira izraz, odnosno jezik; njegova (individualna) konkretna upotreba jezika je bitna, a ne jezik u svojoj opštosti i impersonalnosti.“

Kada je riječ o *lirskoj narodnoj pjesmi*, poznato je da je ona drevnog porijekla i da njezin začetak seže u najraniju fazu ljudske duhovnosti. „Kad god je trebalo pokazati nešto ljudsko, pojedinačno, intimno, važno za dušu/duševnost“, piše Stipe Botica (2013: 99-100), „otvarala se mogućnost da se stvori prostor lirskog, odnosno da se o tome progovori *lirskim načinom*. (...) Lirika nije trebala neke velike događaje u društvu, (...) već se napajala na sasvim običnim zgodama iz svakidašnjeg života, (...) (samo)govorom pojedinaca koji dožive i prožive nešto snažno 'iznutra'. Takvi su pojedinci morali imati i osobne smjelosti da o tome progovore. Lirika je postala tek kad se o tome glasno progovaralo, kad se to ostvarilo u govoru / iskazu, u kategoriji usmenoga.“

Jezička i stilska obilježja usmene književnosti pokazuju specifičnost već od njenih početaka. Neka su od njih, koja su relevantna za našu analizu, a koja navodi Botica (2013: 224), ona koja upućuju na to da se narodna lirski pjesma koristi onim *mjesnim govorom* koji podjednako svojim osjećaju i tvorci lirskih tvorevina i njihovi recipijenti: „Svaki, dakle, mjesni govor može biti, i jest, jezik književnog djela usmenoknjiževne provinijencije.“ Kada je riječ o stilu usmene lirike, on se vezuje za figurativni govor darovitih pojedinaca koji „umiju osmisliti ono *kako* u književnosti, znaju pronaći prikladnije riječi za svoje doživljaje i osjećaje, umiju osobno uzdići na razinu uopćenosti. To njihovo nalaženje prikladnog pojmovlja za svoje motive čini bit usmenoknjiževne stilistike (...).“ (Ibid.)

1.2. USPAVANKA KAO ZAPISANA USMENOKNJIŽEVNA VRSTA

U folklorističkoj literaturi ističe se kako znatnijeg zapisivanja uspavanke², drevne lirske vrste koju baštine svi narodi i kulture svijeta³, nije bilo sve do romantizma.

Prve bošnjačke uspavanke zapisao je u drugoj polovini 19. stoljeća Omer Humo (1808–1880), mualim i muderis iz Mostara, i objavio u knjizi *Suhla al-wusul*, prvoj štampanoj knjizi alhamijado književnosti na području Bosne i Hercegovine. Inicijalno su to bile pjesme kojima se slavio Stvoritelj, koje su se pjevušile u svrhu lakšeg uspavlivanja djeteta.

U posljednjoj dekadi 19. stoljeća Ludvik Kuba i Antun Hangi svojim bilježenjem uspavanki, ali i sveopćim etnomuzikološkim i folklorističkim radom na području Bosne, daju doprinos bošnjačkoj književnosti, iako se, istina, radi o nevelikom broju uspavanki. Kuba, primjerice, u zbirci *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine* od čak nekoliko hiljada zabilježenih pjesma, navodi 13 uspavanki, dok Hangijeva knjiga *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini* sadrži jedinu uspavanku, najvjerojatnije s područja srednje Bosne ili iz Krajine. (Efendić 2015: 55)

Značajnu zbirku pjesama, među kojima je i rukovet bošnjačkih uspavanki, tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća donosi Smajil O. Bradarić, vjeroučitelj iz Dervente, koji se

---

² Ovdje je uputno ukazati na to da se uspavanke, kao lirske pjesme izrazite afektivnosti namijenjene uspavlivanju djece, mogu podijeliti na one koje zauzimaju značajno mjesto u tematskom krugu narodnog stvaralaštva i na one autorske (usp. Predojević). U Bosni i Hercegovini poznate su autorske uspavanke koje su pisali Nasiha Kapidžić-Hadžić i Šukrija Pandžo (usp. Hadžiefendić-Parić 2016: 176).

³ Ovdje ćemo dati hronološki pregled zbirki uspavanki i njihovih zapisivača koje navodi Nirha Efendić (2007 i 2015).

bavio sakupljačkim radom na području sjeverozapadne Bosne. U istom razdoblju, sa područja Krajine, Muharem Kurtagić u svojoj rukopisnoj zbirci pjesama u šest svezaka donosi značajan broj lirskih pjesama, među kojima prilaže i veoma vrijedne primjerke bošnjačkih uspavanki, a koje je zapisivao od svoje nane i njenih prijateljica.

U *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, početkom četvrte decenije 20. stoljeća, Alija Nametak objavljuje prilog pod nazivom *Mostarske muslimanske uspavanke*. Brojku od 11 objavljenih uspavanki uvećava, te objavljuje zbirku *Od beške do motike*. Uspavanke je bilježio sa područja Hercegovine, a uz njih navodi i ime pjevačice, a nerijetko i lokaciju bilježenja uspavanki.

Vlado Milošević u zbirci od 550 različitih pjesama koje su objavljene u četiri knjige pod jednim naslovom – *Bosanske narodne pjesme*, objavljuje i 17 uspavanki s područja sjeverozapadne Bosne, uz koje prilaže i notne zapise natpjeva uspavanki.

Prva antologija ovih lirskih pjesama, koja broji 22 uspavanke, načinjena je 1997. godine, a objavila ju je Jasmina Musabegović pod nazivom *Bošnjačke uspavanke*, prilažući notni zapis natpjeva svake uspavanke, kao i lokalitet bilježenja. Uspavanke su izdvojene iz najobimnije zbirke bosanskohercegovačkih uspavanki koja broji 316 uspavanki, čiji je autor Cvjetko Rihtman. (Efendić 2015: 57)

Godine 2007. značajan doprinos sveukupnom istraživanju uspavanki daje Jasmina Talam, koja u prilogu pod naslovom *Uspavanke u narodnoj muzičkoj tradiciji Zenice i okoline* uspavanke dijeli u tri skupine. Iste godine Nirha Efendić objavljuje drugu antologijsku zbirku uspavanki u bošnjačkoj književnosti pod naslovom *San u bešu, uroci pod bešu*, u kojoj donosi 33 uspavake zajedno s kratkim književnohistorijskim i književnoteorijskim pregledom. Autorica se uspavanki dotiče i knjigom *Bošnjačka usmena lirika* (2015), gdje uz poetička obilježja lirskih vrsta, osim historijskog pregleda, donosi i izbor motiva u uspavankama.

1.3. PODJELA USPAVANKI KAO LIRSKE USMENOKNJIŽEVNE VRSTE

Već od 1984. godine rad na uspavankama na štokavskom jezičkom području ne zasniva se samo na njihovom prikupljanju već se počinje s prvim leksikografskim i književnoteorijskim obradama uspavanke. Značajna imena tog perioda su Nada Milošević-Đorđević, koja se u leksikonu *Narodna književnost* (1984) prva dotakla uspavanke na takav način, a širu leksikografsku analizu uspavanke donosi Hatidža Krnjević u *Rečniku književnih termina*.

Smještajući se tako u okvire *obrednih pjesama*, dakle *pjesama koje prate ceremoniju narodnog obreda s kojim su usklađene sadržinom i oblikom* (Kulenović 1994: 107), korijeni im duboko sežu u historiju naše književnosti, što ih čini jednim od najstarijih narativa na našem području.⁴

S obzirom na njihovu izraženu emocionalnu angažiranost, kao takve se mogu svrstati i u grupu *ljubavnih pjesama*, pa i *porodičnih*, jer su, ipak, nastajale u porodičnom okruženju. Sve to nam ukazuje na to da je žanrovski sinkretizam bitna karakteristika uspavanke.⁵

Uspavanke su se jednako pjevale i *na selu i u gradovima*, a pjevali su ih i bogati i siromašni. Podjela prema toposu zasniva se na korištenju karakterističnih motiva. Naime, uočljivo je kako su motivi poput gorice, zelenila, djeteline, trave, lista, janjeta, vila uobličeni u uspavankama koje su zabilježene na selu, dakle koristili su se motivi iz prirodnog okruženja, dok je, s druge strane, motiv košuljice prisutan u uspavankama bilježenim u gradovima.

Jasmina Talam u radu *Uspavanke u narodnoj muzičkoj tradiciji Zenice i okoline* (2005) uspavanke dijeli prema sadržaju, i to u tri grupe:

a) *uspavanke čiji je sadržaj i način izlaganja sličan,*

---

⁴ Bošnjačke uspavanke zabilježene su u Mostaru, Derventi, Velikoj Kladuši, Orašju, Bratuncu, Sarajevu, Kaknju, Nemili, Zenici, Žepču, Donjem Vakufu, Kozarcu, Vlasenici, Prnjavoru, Hlivnu (današnjem Livnu), Cazinu, itd...

⁵ Klasifikacija lirskih pjesama, time i uspavanki, dugo je važila za veoma složeno pitanje s obzirom na sličnosti određenih vrsta i njihove tematsko-motivske bliskosti. Ipak najviše istraživača smatra kako se za klasifikaciju pjesme treba uzeti njena namjena. U *Istoriji srpske književnosti* Jovana Deretića navodi se kako su uspavanke dijelom obrednih pjesama: "U obrednu liriku ulaze i pesme 'biografskog' karaktera povezane sa najvažnijim momentima iz života pojedinca: babičke pjesme, uspavanke, svatovske pjesme, tužbalice." (Deretić, 2007 [1983]: 318 navedeno u Efendić, 2015: 38). S druge strane, Latković uspavanke svrstava u porodične pjesme: "Naziv za porodične pesme, upotrebljen je ovde za one kraće pesme u kojima se peva o životu u porodici i zadrugi i za one koje se pevaju isključivo u porodičnom krugu, kao što su uspavanke, pesme na babinama i sl." (Latković, 1967: 186 navedeno u Efendić, 2015: 37) Uspavanke se nerijetko svrstavaju u grupu dječijih pjesama, odnosno pjesama za djecu. U našoj književnosti uspavanke su određene kao samostalnom vrstom, pa se prema tome bošnjačka usmena lirika može u osnovi podijeliti na: *mitološke, uspavanke, svatovsko-svadbene, porodične i ljubavne pjesme*.

- b) *uspavanke čiji su tekst majke improvizirale na postojeći melodijski obrazac,*
c) *ilahije u ulozi uspavanke* ⁶.

U *Zborniku napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine*⁷ iz 1974. godine uspavanke su podijeljene također po sadržaju, i to u osam grupa, a svaka od njih se dalje dijeli prema motivima ili podmotivima:

a) *uspavanke u kojima se pjeva o uslovima pri rođenju* mogu se podijeliti na one s oznakom mjesta rođenja (majka dijete rađa u ruži, u gori, u zelenoj travi, itd.) i bez oznake mjesta rođenja gdje je težište *na psihičkom i fizičkom stanju porodilje* (majka dijete rađa u želji, leteći/radeći), pri čemu se kao učesnici u babinama javljaju stovnici šume;

b) *uspavanke u kojima se opisuje krojenje košuljice* dijele se na one u kojima majka šije košuljicu, potom pomajka i teta, a javljaju se i primjeri u kojima se govori kako i od čega je šivena košuljica;

c) *uspavanke u kojima se opjevava pravljenje kolijevke*, a dijele se na uspavanke uz oznaku mjesta kovanja bešike te uspavanke bez oznake mjesta kovanja bešike. One se dalje raščlanjuju prema vrstama ukrasa – bešike ukrašene zlatnom jabukom, vedrim i sjajnim ogledalom, dukatima ili nekim drugim džidžama;

d) *uspavanke čiji je osnovni motiv zaštita od svakog zla* razlikuju se po mjestu gdje se tjera urok: tjera li se u goru ili se izražava želja da ga voda odnese;

e) *uspavanke u kojima se pjeva o snu*, gdje je jedino bitno da san dođe i da dijete zaspi;

---

⁶ Kako navodi Hadžiefendić-Parić (2016: 176) dvije ilahije bosanske alhamijado književnosti bile su omiljene uspavanke *Hazreti Fatima kad bi šikala* Muhameda Rušdija (Muharemage Dizdarevića):

Hazreti Fatima kad šikala
Hasan i Husejna kad bi ljujčala,
Uz bešiku to bi ona učila:
"U džennetu od mlijeka vrelo ima,
Od Meke je do Jemena dolina,
Od Safe je do Adena širina.
Rad Hasana i Husejna i oca
Hazret Alije Bog je dao i vama.

(Hadžiefendić-Parić, 2007: 206, navedeno prema: dr. Abdurahman Nametak, *Hrestomatija bošnjačke alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981: 87);

i *Kad ja pođoh u džamiju* nepoznatog autora. Od umjetničkih uspavanki istaknule su se uspavanke Šukrije Pandže i Nasihe Kapidžić-Hadžić.

⁷ Zabilježio i za štampu pripremio Cvjetko Rithman uz suradnju Ljube Simić i Miroslave Fulanović-Šošić.

f) *uspavanke u kojima se iskazuju želje za budućnost* dijele se na one u kojima majka iskazuje želje da dijete poraste i ojača, zatim da pođe u školu, a potom i da on (sin) postane majčin hranitelj i branitelj;

g) *uspavanke s čestim ponavljanjem pojedinih motiva*

i) *ilahije*.

1.4. USPAVANKA KAO OSOBN JEZIČKO-STILSKI DISKURS – FUNKCIJE

Prema glagolu *uspavati*⁸ – uspavanka označava pjesmu za uspavlivanje djece. Tako Vuk Stefanović Karadžić uspavanke izdvaja kao pjesme koje se pjevaju djeci kada se uspavljaju. (Karadžić 2006: 84 navedeno u Prstojević 2012: 63)

Munib Maglajlić uspavanku određuje kao lirsku pjesmu koju je majka pjevala uz bešiku s ciljem otklanjanja uroka, čime se majci, osim hraniteljice, dodjeljuje i uloga zaštitnice. (Efendić 2015: 39)

Remzija Hadžiefendić-Parić (2016: 154) uspavanke navodi kao pjesme na početku čovjekova života koje je po nepisanom pravilu pjevala žena, najčešće majka, ali i nena ili tetka⁹, uspavljujući tako dijete u intimi sobe ili pak, istina rijetko, u bašti ili na polju, ljuljajući ga u rukama ili na nogama kako bi ruke bile slobodne za drugi posao.

Ove lirske pjesme opisuju se i kao pjesme „kraće vokalske skladbe mirna i nježna ugođaja kojima se uspavljuje dijete.“¹⁰

Uspavanke su se, dakle, pjevale djetetu u bešici, dojenčadi. Ono je prikazano kao voljeno i željeno – njemu su upućivane najbiranije riječi i najljepše želje, prije svega one koje se tiču

---

⁸ Uspavati gl. svrš., prez. uspavam, trp. prid. uspavan – učiniti da neko zaspi; sam utonuti u san; prenes. biti odsutan, bez koncentracije ili daleko sa mislima. (Rječnik bosanskog jezika, 2007: 1188) <https://archive.org/details/RjenikBosanskogJezikaInstitutZaJezikSarajevo2007./page/n595/mode/2up?view=thheater>, pristupljeno 29. 5. 2022)

⁹ U dramskom djelu *Hasanaginica* Alije Isakovića brata u bešici ljulja mlada kći pjevušeći tiho uspavanku. Majka preuzima ljuljanje bešike i pjeva uspavanku: *Spavaj, sine, lijep san usnio / gdi ti majka tanku košu kroji / košu kroji a godine broji / jednu majka a drugu pomajka / trežu teta, materina seka / a četvrtu pupčenića baka / koja ti je pupak uvezala / i na b'jele ruke dočekala.* (Isaković, *Hasanaginica*, 1974)

¹⁰ Zadravac, K: *Usmenoknjiževni oblici namijenjeni djeci*, Pula, 2019, prema Hrvatski opći leksikon, Leksikografski zavod Miroslava Krlež, Zagreb, 1996: 1040.

dobrog zdravlja, lijepe sreće i duga života. Samo njegovo rođenje zahtijevalo je izvođenje posebnih obreda, prije svega zbog zaštite od neprijatnosti, odnosno uroka, bolesti ili nesanka¹¹. Narodno je vjerovanje kako se zlim pogledom, pretjeranim divljenjem ili čuđenjem i hvaljenjem može ureći dijete. Upravo su uspavanke očuvale vjerovanje u magiju riječi zapisanih u amuletima.

Od specifičnosti uspavanki pjevanih u bošnjačkoj sredini jeste ta da se djetetu, pored blagoslovljenog ovog života, željela i lijepa budućnost života nakon smrti. Tako su tekstovi uspavanki često protkani koncima vjerskog klupka, s namjerom da se na mlađe, djecu, prenose znanje i iskustvo kolektiva, kao i vlastita uvjerenja. Stoga, majka u uspavankama pjeva kroz molitveni ton: *da mi uči i klanja / i u mejtaf uziđe / da mi hatmu prouči, da je mrtvim pokloni / La ilahe illal-ah* (San, 13).

Funkcija je uspavanki, dakle, višestruka. Kao razgovor¹² majke s djetetom, one nisu služile samo kao pjevušenje pri uspavlivanju djeteta, ili kao zaštita od uroka, već su oslikavale odgojni model porodice kojoj dijete pripada, nastojeći usaditi mu prave, istinske vrijednosti življenja. Pored toga, kako navodi Hadžiefendić-Parić (2016: 154), uspavanka je ženski govor s obzirom na to da su uspavanke uglavnom izvodile žene, a njome se otvara i žensko pitanje u našoj književnosti. Naime, ovim se pjesmama donekle rasvjetljavaju okolnosti u kojima su živjele žene, kao i odnos zajednice prema njima, prije svega muža¹³, otuda mnoge uspavanke svjesno ili podsvjesno putem metafora tematiziraju porodične (ne)prilike: nejednakost, preljube, usamljenosti.¹⁴

---

¹¹ Ukućani bi, u svrhu tjeranja zlih duhova koji izazivaju bolesti i nesanak, pokraj novoređenčeta najčešće stavljali neki magijski predmet, odnosno atrojeu anorganskog porijekla, poput ogledala: *Jedan teše, drugi boju meće / treći meće sjajno ogledalo / ko se nina da se oglediva* (San, 3)

¹² Razgovoriti se: zabaviti, utješiti, razveseliti. (<https://sr.wiktionary.org/wiki/razgovoriti>, pristupljeno 29. 5. 2022)

¹³ Federico Garsía Lorca smatra kako je jedna od funkcija uspavanke pomoći majci da vokalizira svoje brige i ono što je muči, pri čemu uspavanka dobiva svojstvo jadikovke.

¹⁴ Usporedi, npr. sljedeće stihove:

*Nani, nani, moj bratiću dragi!
Uzalud si deveti u majke,
Kad' ti babo za majku ne haje,
Već on ide Šidi Fejzaginoj.
Šidi niže biser i dukate,
Šidi kroji dibu i kadifu,
A tvoj' majci nema ni vižlinuše.
Tvoja majka gorke suze roni,
Tebe sebi za odgojka hrani.* (Bošnjačke, 6)

Izražene emocije i senzibilitet ostvareni u uspavankama imali su svoga odraza i na sam jezički izraz, jer su ovi vanjezički elementi bitno uticali na izbor leksičkog materijala, metričkih oblika, ritmičkih inercija, pjesničkih formi. A sve to skupa uveliko je određivalo prirodu pjesničkog jezika ove lirske usmenoknjiževne forme.

2. LEKSIKOSTILISTIČKI NIVO ANALIZE

Leksička stilistika u svom izučavanju objedinjuje leksikologiju, semantiku i leksikografiju. Bavi se izučavanjem leksema jednog jezika s obzirom na njihovu emocionalno-ekspresivnu, funkcionalno-stilsku i registarsku karakterizaciju. (Katnić-Bakaršić 2007: 217)

U kontekstu analize leksičkog nivoa uspavanki dat ćemo pregled najfrekventnijih riječi koje se javljaju u uspavankama, time i dominantne riječi, odnosno dominante metafore.

2.1. INVENTAR LEKSEMA U FUNKCIJI IZGRADNJE SISTEMA MOTIVA U USPAVANCIMA

Pitanje koje se ovdje postavlja u vezi s leksičkim fondom uspavanke kao usmenoknjiževne vrste usmjereno je na otkrivanje njene tematske strukture, odnosno njene motivike. Motiviku uspavanki potražiti ćemo putem izdvajanja onih leksema koje se najčešće pojavljuju u dvije analizirane zbirke uspavanki: *San u bešu, uroci pod bešu* Nirhe Efendić (ur.) i *Bošnjačka uspavanka* Jasmine Musabegović (ur.). Naša analiza pokazala je da su najfrekventnije sljedeće

- imeničke riječi:

bešika (90), majka (68), sin (44), san (34), zlato (26), more (19), kujundžije (17), vila (16), nesan (15), košulja (15), voda (15), jabuka (12), trava (11), ruža/đul (11), pčela (10), med (10), urok (9), godina (9), babo (8), lastavica (8), šimšir (8), dan (8), svila (7), noć (6), glava (6), ruka (6), brdo (5);

- glagolske riječi: spavati (23), kovati (22), dojiti (15), krojiti (12), mećati (8), biti (6), graditi (4);

- brojevi: treći (17), drugi (16), jedan (7).

Dakle, iz pregleda dominantnih riječi možemo ustanoviti da se one organiziraju u dvije semantičke sfere: čovjek i priroda.

Oko pojma čovjek okupljaju se lekseme: *majka, sin, želja, beša, otac, glava, suze, urok, hatma, noge, san, nesanak, dušmani, košulja, kujundžija*, a oko pojma priroda lekseme:

brdo, voda, gora, trava, list, lastavica, pčela, đul, behar, more, noć, dan, biser, šimšir, janje, hat, ovce, vuk, golubica, (p)tičica.

Leksičke dominante u uspavankama omogućuju nam da leksički inventar okupljen oko pojma čovjek posmatramo kroz: 1. fiziološko-anatomsku sliku čovjeka i 2. socijalno okruženje. Leksički inventar okupljen oko pojma priroda organiziran je u semantička polja: 1. biosfera, 2. zoosfera.

Leksički inventar okupljen oko fiziološko-anatomske slike čovjeka možemo organizirati na onaj koji označava:

- a) ljudsko tijelo: glava, oči, suze, zubi, noge, ruke, pazusi, sisa, pupak;
- b) fiziološke potrebe čovjeka: b1) hrana (pogača, pita, med, mlijeko); b2) san.

Socijalno okruženje okuplja lekseme iz:

- a) porodičnog okruženja: majka, pomajka, babajka, nana, sin, babo (otac), seka, tet(k)a, bratić, daidže, amidže;
- b) izvanporodično okruženje: dadilja, pupčenica baka, rob, robinja, Šida Fejzagina, kujundžije, age, hadžije, eba, trgovac;
- c) dob / spol: djeca, dite, čedo, momče, djevojče.

Leksički inventar okupljen oko pojma priroda možemo posmatrati kroz:

- a) biljni svijet (fitonimi): đul/ruža, behar, jabuka, trava, brdo, šimšir, list, gora, kamen, drvo, karanfil, djetelina, kupina, prut, šuma;
- b) životinjski svijet (zoonimi): lastavica, (p)čelica, ribica, (p)tičica, golubica, vuk, janje, konj/đogo, košute, ovce, hajvan, mrav.
- c) hidrosfera: voda, more;
- d) toponimi: Travnik, Misir, Sarajevo, Orašje, Turska, Banja Luka;

Leksički inventar oko pojma mitološko sastoji se od lekseme *vila*.

Treba imati u vidu da u okviru ovako izdvojenih semantičkih sfera postoje lekseme koje se često ponavljaju te da to ponavljanje uključuje kako njihovo osnovno tako i njihovo polisemično i asocijativno značenje usljed čega se kreira svijet složenih misaono-

semantičkih relacija i konotativnih značenja (Puriš 2015: 116). Takva značenja upućuju na figurativna značenja, u prvom redu na figure riječi ili trope.

2.2. FIGURE RIJEČI – TROPI

Stilistika usmene lirike, kaže S. Botica (2013: 224), duguje svoje postojanje darovitim pojedincima koji znaju pronaći prikladne riječi za svoje doživljaje i osjećaje. To njihovo nalaženje prikladnog pojmovlja za svoje *motive* čini bit usmenoknjiževne stilistike. Ta je vrsta poezije svoju predmetnu stvarnost okupila oko niza *slika* koje su upotrebom postale *simboli*, još jedan čvrst oslonac usmene liričnosti. (Ibid)

2.2.1. Simbol

Krešimir Bagić (2012: 287) **simbol** (figuru riječi – trop) definira kao izvedenu figuru, koja se od prigode do prigode ostvaruje preko drugih figura. Veza između simbola i njegova dubinskog referenta može biti metaforička (zora za mladost), metonimijska (krila za brzinu), personifikacijska (pas za vjernost) i sl. U nastavku rada zanimat će nas sistem simbola u uspavankama te kako se njima u uspavankama ostvaruju lirski stilistički efekti.

Jedan od najčešćih motiva koji se pojavljuje u uspavankama kao lirskoj pjesničkoj vrsti, kako je pokazala prethodna analiza leksičkog inventara, jeste motiv *bešike*. Simbolika lekseme *bešika* u uspavankama je dvostruka. Naime, ova leksema, osim što denotira, tj. upućuje na prostor djetetova sigurnog spavanja i/ili zamjenu za ljuljanje na nogama ili rukama, ona konotira, tj. „simbol (je) *majčine utrobe*, koju i zamjenjuje¹⁵.

U semantičkoj sferi okupljenoj oko pojma *bešika* izdvajaju se lekseme *alem-kamen* i *ogledalo*, koje upućuju na ukrašenost bešike. Ukrašenost bešike imala je funkciju zabave za dijete, ali i za dadilje. Na bešike se stavljalo ogledalo da se *oglediva* ko se ljulja, *momče* i *djevojče*, dakle jedna bešika je jednako služila i muškoj i ženskoj djeci, a *alem-kamen* je koristio, pored ukrašavanja, i za osvjetljenje majci koja usred noći treba da vidi podojiti dijete *kano usred dana*. Osim toga, bešika je svojom posebnom ljepotom i ukrašenošću skretala urok s djeteta, koji je mogao biti izazvan pogledom ili riječju.

---

¹⁵ Usp. Chevalier i Gheerbrant *Rječnik simbola* (1987: 267). U ovom rječniku nalazimo da *kolijevka* simbolizira ili „povezuje se i s putovanjem, pa stoga kolijevka često ima oblik barke ili čuna: maternica što plovi ili leti i štiti pri prolazu svijetom“.

Bešika je uglavnom bila pravljena od šimširova drveta, od drveta koje se odlikuje čvrstoćom, pa je ono simbol postojanosti i dugotrajnosti. Bešiku u uspavankama uvijek grade po tri¹⁶ majstora, iako postoje rijetki primjeri u kojima bešiku grade četiri, ili pak devet majstora. Svaki od njih ima posebno zaduženje, oni biraju posebne materijale i ukrase, pri čemu se prikazuje da je izgradnja bešike složen, zahtjevan i nimalo lagahan posao, a što je bešika bila nakićenija to je bivala skupljom.

Bešika je prelazila velike udaljenosti, putovala je od grada do grada: *u Travniku travom naložena*, dakle u bešiku se stavljao slamnati dušek; *u Misiru* (današnjem Egiptu) *biserom okićena*, *u Sarajvu čohom prekrivena*, da bi na kraju u Orašje stigla. Sve to činilo ju je skupljom, a oca, opskrbitelju, nije žao platiti ni *tri tovara blaga*, bez obzira na teško zarađeni novac.

Također, putovanje *od grada do grada* označava i nasljeđivanje bešike, kao što je općepoznato nasljeđivanje odjeće, obuće od starijih braće, sestara, rođaka; kako se u nekim bešikama uljuljivalo i po nekoliko generacija djece, motiv bešike upućuje na njenu sentimentalnu vrijednost.

Uspavankama se iskazivala radost zbog dolaska novog člana porodice na svijet, a njemu su se radovali svi, ne samo porodica već i *biljni i životinjski svijet* u njegovom okruženju, zbog čega će baš neki element flore i faune, poput pčele, lastavice, golubice, lista ili ružice, poslužiti kao određeni motivi u tekstovima pjesama, koji, motivi, uglavnom sa sobom nose pozitivne konotacije.

Zazivanje *sreće* djetetu i mirnog *sna* motivi su koji se u uspavankama najčešće ponavljaju – pronalazimo ih u velikom broju primjera. San djetetu donosi napredak i rast: *Spavaj, sine, rasti spavajući (...) nesanak ti voda odnijela / za veliko brdo zanijela*. (Bošnjakke, 11)

Simbolika koju upotrijebljeni motivi nose sa sobom jesu osobine i vještine koje majka želi da dijete usvoji. Prema tome, česti su imperativi: *nek je radin kao mala pčela* i konstrukcije: *čelica ga medom zadojila*. *Pčela* je simbol radinosti, a med koji proizvodi simbol zdravlja. U uspavankama je pčelica *medom zadojila* dijete jer hranjenje medom izražava želju za

---

¹⁶ Broj tri je simboličan broj. U kršćanstvu broj tri je simbol Trojstva, koji čine cjelinu, kao što je i bešika cjelina triju majstora, a u islamu je broj tri, također, postojan: određene se radnje ponavljaju po tri puta, poput ritualnog pranja tijela i sl. Trojica majstora, isto tako, upućuju na važnost zajednice i podjelu rada u zajednici – to da svako obavlja svoj dio posla.

dobrim zdravljem, ali i marljivošću. Oduvijek su med i mlijeko bili simbol lagodna života, i baš takav su roditelji željeli svojoj djeci.

Prikazujući prirodno okruženje u kojem dijete raste, uspavanka nerijetko sadrži motiv *janjeta*, što konotira umiljatost djeteta, ali i blago za samu porodicu jer su domaće životinje predstavljale štit od gladi. Tako, naprimjer, uspavanke kojima se majka nježno obraća svome djetetu sadrže poređenje motivirano onim što majka vidi u svome okruženju dok uspavljuje dijete, ona, naime, želi da i ono *spava k'o janje u travi*, tj. bezbrižno.

Motivi *lastavice* i *golubice* su, također, česti i zanimljivi. U uspavankama lastavica je ta koja uči ezan¹⁷ djetetu. Narodno je vjerovanje da je lasta čuvarica i zaštitnica, kao što je i ezan zaštita za svakog muslimana. U *Rječniku simbola* (Chevalier i Gheerbrant 1987: 344) nalazimo da je lastavica „simbol samozataje i dobrog društva u islamu“. Osim toga, u istom rječniku, pored ostalih tumačenja o simboličkom značenju lastavice u različitim kulturama, nalazimo da je činjenica da su lastavice „bez obzira na poslovicu“ *proljeća vjesnice*.¹⁸ U uspavankama *golubica* donosi *pitu slatku i pogaču slanu*, dakle hranu koja je potrebna da bi majka povratila snagu izgubljenu u toku porođaja i imala mlijeka za svoje dojenče. Time se, pored spominjanja meda i mlijeka kao hrane za bebe, u uspavankama odašilje i poruka o važnosti dojenja novorođenčadi.¹⁹ Kao i lastavica, golub je „simbol proljeća i pojavljivao se u travnju na dan proljetnog ekvinocija“. (Ibid. 169)²⁰. Kao i lastavica, koja se „nikad ne spušta na zemlju: dakle, ne može se isprljati“ (Ibid 344), i golubica „uči čistoći“; ona je i

---

¹⁷ Ezan (poziv na molitvu) je motiv po kojem su se prepoznavale bošnjačke uspavanke. Po tradiciji se djetetu pri rođenju uči ezan na desno i ikamet (tekst koji je svaki musliman dužan proučiti prije obavljanja farz-namaza) na lijevo uho. Mudrost toga je da dijete prije svega čuje riječi tevhida (koncept monoteizma u islamu). Prema nekim predajama ako novorođenče počne svoj život na ovom svijetu pozvan na obožavanje jedinog istinskog Boga, ono je zaštićeno od šejtana.

¹⁸ Tako u Rječniku stoji da je „u Kini nekoć bilo uređeno da se dolasci i odlasci lastavica točno podudaraju s ravnodnevnicom. Dan povratka lastavica (proljetna ravnodnevnic) bio je određen za **obrede plodnosti**. S tim se mogu dovesti u vezu legende u kojima se govori o djevojkama što su bile oplodene progutavši lastavičje jaje. Pogačice u obliku lastavica, kao znak proljeća, pričvršćivale su se iznad vrata.“ (Ibid. 343)

¹⁹ Također, u uspavankama je znao biti opisan hronološki red običaja pri porodu, što olakšava mladim budućim majkama da se, slušajući ili pjevajući, uspavanke djelimično upoznaju s porođajnim običajima, pa se mogu i pripremiti.

*Majka sina u gori rodila...
...bila vila sinu eba bila.
Ona ga je u povoj povila,
Lastavica ezan proučila,
a čelica medom zadojila. (San, 7)*

Dakle, nakon rođenja, dijete se povije i prouči mu se ezan, a potom se stavlja na majčine grudi kako bi ga ona zadojila.

²⁰ Par golubova simbolizira ljubav (Ibid. 168), a *golubica – mir i sklad*, ona je simbol *sublimiranog Erosa*; „golubica simbolizira sublimaciju nagona i prevlast duha“ (Ibid. 169)

simbol duše, „duhovnim rastom duša ide iz ljepote u ljepotu, tj. iz golubice u golubicu“; „s očima golubice mogu se usporediti oči prosvijetljenog čovjeka“ (Ibid. 169).

Vuk je jedina životinja koja se javlja u negativnom kontekstu. On živi daleko, a majka još dalje tjera nesanak: *Tvoj nesanak voda odnijela / za golemo brdo zanijela / gdjeno nema ni vuka ni hajduka.* (Bošnjacke, 9)

Od biljnih motiva u uspavankama se javlja, prije svega, motiv *ružice*, koja je simbol zdravlja, ljepote i mirisa. U uspavankama dijete se rađa u ružici, dakle, u mirisnom i čistom mjestu, a ona ga, kao što ga majka u ruke prima, na list nježno dočekuje. Ruža je „simbol mističnog ponovnog rođenja“ (Ibid. 571). Ruže su, dakle, simbol „preporoda, već iz semantičke srodnosti latinskih riječi **rosa** (ružica) i **ros** (kiša*, rosa*)“. (Ibid. 527) „Ruža je postala simbol ljubavi, pogotovo davanja čiste ljubavi...“. (Ibid.)

Motivi *brda*, *gorice*, *šumice*, *košute* motivi su proizašli iz prirodnog okruženja u kojem se dijete uspavljivalo, te su to motivi karakteristični za uspavanke nastale u ruralnoj sredini. U *Rječniku simbola* nalazimo da je „u mnogim krajevima šuma (je) bila svetište u prirodnom stanju (...)“ (687). Ona je simbol života, „šuma koja je zapravo *kosa* planine, čini njezinu snagu, jer joj omogućuje da stvori kišu, odnosno blagodat neba u svakom smislu toga pojma“. (Ibid. 687-688) Uz to, „gora pripada simbolizmu objave. Gora je susret neba i zemlje, boravište bogova i cilj ljudskog uspeća“. (Ibid 170) Gora, dakle, simbolizira uspinjanje, ona „izražava i pojmove postojanosti, nepromjenljivosti, a ponekad i čistoće“. (Ibid.) Kada je riječ o simbolizmu *košute*, u *Rječniku* nalazimo tumačenje da je „košuta (je) laganog i brzog trka poput strijele: neumorna je, papci joj se ne troše, pa stoga ima *mjedene noge*“; ona je, međutim, plaha pa simbolizira „mudrost, koju je teško dostići“. (Ibid. 288)²¹ Također, prema tumačenju Paula Diela, koje nalazimo u *Rječniku* (288), košuta, poput janjeta, simbolizira duševnu osobinu suprotnu zapovjedničkoj agresivnosti, predočuje duševnu snagu, strpljivost i težinu truda da bi se postigla uzvišena oštroumnost i osjetljivost – ta osjetljivost (košuta), premda protivna nasilju, posjeduje snagu lišenu svake sentimentalne slabosti (mjedene noge).

Čest motiv u uspavankama jeste i motiv *zlatne jabuke*, odnosno jabuke u kojoj su ubodeni zlatnici. Zlatnici označavaju vrijednost i bogatstvo, baš kao što je i novorođenče vrijednost i bogatstvo u porodici, a jabuka označava plodnost. Zlatna jabuka stavljala se iznad bešike

---

²¹ „U keltskoj mističkoj predaji lov na košutu simbolizira traženje mudrosti, koja se nalazi samo pod jabukom, stablom spoznaje.“ (Ibid.)

izražavajući tako lijepe želje zdravlja i blagostanja. Jabuka se simbolički upotrebljava u više značenja. *Zlatna jabuka* simbolizira voće besmrtnosti; jabuka je plod koji održava mladost, simbol je obnove i trajne svježine. (Ibid. 211) *Zlatna jabuka* upućuje i na značenje alem-kamen: *alem* (ar. *alem*, *alin*) *dragi kamen*; u arapskom, uz ostala značenja, ova riječ znači i *pozlaćena jabuka na vrhu minareta*.²²

Čest motiv u uspavankama su i *vile*, one se javljaju u svojstvu babice, pomažu da se dijete rodi zdravo i da se na ispravan način obave babine. (Efendić 2015: 59) *Vile* su veoma naklonjene djeci, ponašaju se zaštitnički. *Vila* umotava dijete u skupocjene svilene povoje, daruje mu hranu. Povoji od bijele svile u koje *vila* umotava novorođenčad upućuju na važnosti dolaska novog člana porodice jer je takva tkanina, zbog svoje skupoće i nedostupnosti, bila korištena samo u posebnim prilikama. Osim povoja koje djetetu daruje *vila*, čest je i motiv *košuljice* koju kroji majka, posebno u gradskom okruženju, želeći svome čedu, opet, dug život. Uspavanke s vjerskim sadržajem imaju raznovrsnije motive, a prije svega majka želi da joj dijete bude vjerski odgojeno: *Da mi uči i klanja / i u mejtaf uziđe / da mi hatmu prouči...*²³ (San, 13)

2.2.2. Metafora

Figurativnim metaforičnim govorom majka kao lirski subjekt projicira stanje svoje duševnosti i uspostavlja s razgovor sa svojim djetetom. Na ovom se fonu u uspavankama razvijaju metaforična uobličena koja upućuju na majčin govor / razgovor²⁴ sa svojim čedom. Krešimir Bagić (2021: 187) određuje metaforu kao „zamjenjivanje jedne riječi drugom prema značenjskoj srodnosti ili analogiji i prijenos imena s jedne stvari na drugu i značenja s jedne riječi na drugu“. Majka se u obraćanju / govoru / razgovoru svome voljenom čedu obraća metaforama: *janje, zlato, milovanje, oči moje*:

1)

*Majka nina svoju Janju malu:
spavaj **janje**, spavaj dušo moja,*

---

²² <http://onlinerjecnik.com/rjecnik/strane-rijeci> (pristupljeno 06. 5. 2023)

Usp. još i : **àlem** i **álem** m (ar.) *dragi kamen, dijamant*. – “Na jabuci *a l e m* dragi kamen” (Škaljić 1989: 88)

²³ Vidjeti više u: Efendić, 2015: 61-65.

²⁴ Razgovoriti se: zabaviti, utješiti, razveseliti. (<https://sr.wiktionary.org/wiki/razgovoriti>, pristupljeno 29. 5. 2022)

*rodila te mila majka tvoja,
rodila te i podgojila te.
Nina, nina, majka te rodila,
u radosti košulje krojila.*
(Pjesme, 93)

2)

*Nina, nina, moje **janje** malo,
janje malo u travi zaspalo;
pokrilo se ditelinom travom,
a po glavi svilenom mahramom.*
(San, 17)

3)

*Lila, buba, ulilaj se,
lila, buba, ububaj se.
Lila majka sina,
lilaj ubaj, ububaj se,
lilaj bubaj naspavaj se!
Lila, buba, majka sina,
lilaj, bubaj, čedo svoje,
naspavaj se, **janje moje**.*
(Zbornik, 2)

4)

*Zaspi, sine, zaspi **milovanje**,
Milovanje i razgovaranje,
Milovo te i ko te rodio
I ko ti je lipo ime dio.
Miluje te i gora i trava,
Kamol l' neće otac i majka.*
(Mostarske, 9)

5)

*Spavaj, **zlato**, u srmali beši!
Tvoja beša na moru kovata,
kovali je do tri kujundžije:
prvi kuje, drugi pozlaćuje,
treći meće zlaćene jabuke
da se moje **zlato** ne probudi
sve od mraka do bijela danka,
doklen njega ne probudi majka.
Ustan', **zlato**, šta si mi sanjalo,
jesi l' štogod kod tebe vidilo:
il' anđela il' b'jela goluba?
Dosta si se sada naspavalo,
tvoja majka tešku želju ima,
ona sada nema živa mira,*

*svoje zlato 'oće da probudi
i u vedro čelo da poljubi.
(Pjesme, 600)*

2.2.3. Personifikacija

„Kao figura misli pod kojom se podrazumijeva pridavanje ljudskih osobina, misli, osjećanja i ponašanja kakvu predmetu, stvari, pojavi, apstrakciji, biljci ili životinji“ (Bagić 2012: 245), personifikacija se ostvaruje u sljedećem stihovnom diskursu uspavanke:

*Zaspi, sine, zaspi milovanje,
Milovanje i razgovaranje,
Milovo te i ko te rodio
I ko ti je lipo ime dio.
Miluje te i gora i trava,
Kamol l' neće otac i majka.
(Mostarske, 9)*

U uspavankama se ostvaruje i **prozopopeja**, koja se definira kao „zadnji stupanj personifikacije“ (v. Bagić 2012: 268), odnosno „kada personificirani likovi progovore, riječ je o prozopopeji“ (Ibid. 245). U sljedećem primjeru *sanak*, kao personificirani lik dolazi do riječi, tj. progovara, usljed čega se uspavanka ostvaruje kao figura prozopopeja:

*Sanak ide uz ulicu,
vodi Jova za ručicu;
sanak Jovu govoraše:
"Hodi, Jovo, u bešiku,
da se sanko naspavamo,
i ujutru podranimo
i vodice donesemo,
našu majku odmjenimo".
(Narodne, 1)*

Najčešće se personificira svijet flore i faune te vila, koja se nerijetko javlja kao *eba*, tj. ebejka (tur.) 1) *baba, nana; pomajka (majka po mlijeku)*, 2) *babica, primalja* (Škaljić 1989: 261)

1)

*Majka Tifu u gori rodila,
gorica je na lis' dočekala,
bila vila Tifi éba bila,
čelica je medom zadojila,
donila joj svilenu košulju.
(Od bešike, 15)*

2)

*Nina, nina, u bešici sina.
Sve mu vile na babinam' bile,
don'jele mu od šimšira bešu
i u beši od svile košulju,
u košulji sjajno ogledalo,
nek' s' ogleda momče i djevojče.
(Zbornik, 60)*

3)

*Nina, buba, rodila te majka,
Rodila te i podgojila te;
čelica te medom zadojila,
bila vila tebi eba bila,
gospodske ti babine poslala –
babi roba, a majki robinju,
tebi sine od zlata bešiku,
tebi, sine, od šimšira bešu.
(Zbornik, 214)*

4)

*Majka sina u gori rodila,
u gorici u zelenoj travi.
Gorica ga na list dočekala,
bila vila sinu eba bila.
Ona ga je u povoj povila,
lastavica ezan proučila,
a čelica medom zadojila;
golubica na babine došla,
donila joj pitu i pogaču,
pitu slatku i pogaču slanu,
nek to jide toga malog majka,
neka njemu bude više mlika.
(San, 7)*

2.2.4. Poređenje

Stipe Botica (2013: 225) ističe da je „velikom udjelu zapamćivanja lirskih pjesama pridonijela (je) iznimno razvijena usporedba“. Osim što olakšava zapamćivanje stihova usmene lirike, njeno je najizrazitije obilježje slikovitost (usp. Bagić 20132: 256). Uspavanka kao lirska vrsta sadrži niz slikovitih poredbi koje vizualiziraju majčinu želju (naprimjer: *nek je rumen ko ruža rumena, nek je bijel ko bijela vila, nek je radin ko pčela malena, nek je hitar kao lastavica*), odnosno afektivno naglašavaju i stilski pojačavaju izraz. Figura poređenja ovdje se oslanja na kolektivnu memoriju i uvriježene modele slikovitosti.

Afektivnom naglašavanju osobina i vještina koje majka želi da njeno dijete usvoji posebno doprinosi imperativ. Naprimjer:

1)

*Majka Jova u ruži rodila,
ružica ga na list dočekala,
b'jela vila u svilu povila,
a pčelica medom zadojila,
lastavica krilom pokrivala,
nek je **rumen kô ruža rumena,**
nek je **bijel kô bijela vila,**
nek je **radin kô pčela malena,**
nek je **hitar kao lastavica.***

(Narodne, 2)

2)

*Majka sina u ruži rodila,
Ružica ga na lis dočekala,
Bila vila u svilu povila,
Medna čela medom zadojila.
Lastavica ezan izučila.
Što ga ruža na lis dočekala –
Nek je **rumen ko ruža rumena.**
Što ga vila u svilu povila –
Nek je **hitar kao bila vila.**
Što ga čela medom zadojila –
Nek je **sladi, sladi i od meda.**
Lastavica ezan izučila –
Neka **uči kao lastavica.**²⁵*

(Mostarske, 3)

2.2.5. Antiteza

Zapamćivanju stihova uspavanke kao usmenoknjiževne forme doprinosi i antiteza te slavenska antiteza. Antiteza je figura misli, na kojoj se značajno temelji liričnost uspavanki. Ona je „prikladno sredstvo naglašavanja sukoba ideja ili emocija, dramatiziranja situacije, polemičkog uvjeravanja (...)“ (Bagić 2012: 51).

Razlikuje se antiteza riječi, koja povezuje riječi suprotnog značenja – antonime; sintagmatska antiteza, koja povezuje značenjski suprotne spojeve riječi, antiteza rečenice,

---

²⁵ Uspavanke su se prilagođavale kulturama u kojima su pjevane, usp. u dvjema navedenim pjesmama stihove: “lastavica krilom pokrivala”, “lastavica ezan izučila”.

koja povezuje susjedne rečenice bilo da su članice složene rečenice bilo da su samostalne te antiteza većih dijelova teksta (v. Ibid. 51, 52).

Antitezu u uspavankama nalazimo u govornom činu kletve. Sljedeći primjeri ukazuju na stil uspavanki koji se temelji na antitetički uspostavljenom rečeničnom paralelizmu.

1)

*Dušmani ti pod nogama bili
Kano konju čavli i potkovi.
Mome **sinu** ništa ne udili,
Veg udili vuku i hajduku.
Dušmani ti po gori hodili,
Travu pasli, s lista goru pili,
Mome **sinu** ništa ne udili,
Veg udili drvu i kamenu.*

(Mostarske, 4)

2)

*Nini, bubi, nikli sinu zubi,
san u bešu, nesanak pod bešu.
San u glavu, nesanak pod glavu,
tvoj nesanak voda odnijela,
za velika brda zaniijela.*

(Bošnjake, 15)

3)

*Spavaj, sine, rasti spavajući,
vel'ko dobro, majku gledajući.
San te vara, sreća te ne vara,
san u bešu, nesanak niz bešu.
Nesanak ti voda odnijela,
za veliko brdo zaniijela.*

(San, 1)

3. VERNAKULARNE FONOMETAPLAZME

Već smo ranije spomenuli da književna djela usmenoknjiževne provinijencije karakterizira upotreba *mjesnoga govora*. „Drugoga, nekakvom konvencijom odabranoga i profiliranoga jezika“, kako to kaže S. Botica (2013: 224), „usmena književnost nema jer je područje njezine stvarnosti u kontekstu običnog života, onoga, dakle, što ga intenzivno osjeća zajednica.“ Drugačije kazano, „dijalekt je, budući usmen, korpus kao stvoren za primjenu ballyjevskog poimanja stilističke analize shvaćene kao analize afektivnih vrednota govorena jezičnog izraza.“ (Pranjić 1998: 225, navedeno prema Božanić 2019: 19)

Uspavanku, kao usmenu formu koja je, dakle, kao takva, rasla i cvjetala u pretpismenom komuniciranju, karakteriziraju vernakularna jezička i stilska obilježja. U tom smislu posebno su zanimljive fonometaplazme, modifikacije leksema na fonološkom nivou, koje se prvobitno javljaju u razgovornom stilu, odnosno mjesnim govorima. Luka Zima u svojoj knjizi *Figure u našem narodnom pjesništvu* (1880 / 1988) tumači ih u petom dijelu svoje knjige pod naslovom „Etimologične figure“ i dijeli ih na *prostesu, epentesu, paragogu, aferesu, sinkopu, apokopu, sinizesu, elisiju, sineresu, dieresu* i *metatezu*.

U retoričkoj i lingvostilističkoj literaturi fonometaplazme spadaju u figure dikcije (usp. Bagić 2012). Luka Zima (1880/1988: 202) ih ovako definiše: „Te figure postaju dodavanjem, oduzimanjem, kadkad slievanjem i premještanjem slova u rieči. U tim figurama najmanje ima estetičnog efekta, jer one nisu plod uobražavanja; nekoje od njih su provincialismi, mnogim je povod metrička potreba, da se rieč lašnje u stih smjesti; ima ih, koje se i u običnom govoru čuju.“

Ovisno o poziciji dodavanja, oduzimanja, premještanja ili zamjenjivanja glasovnog ili slogovnog elementa u riječi, fonometaplazme se dijele na prostriktivne, restriktivne, supstitucijske, mutacione i transpozicione (usp. npr. Čarkić 2006: 119). Ove figure boje stihove uspavanki narodnom dikcijom, kao njihovim značajnim stilskim, ritmičkim, zvukovnim (eufonijskim), ali i evokativnim obilježjem.

3.1. PROSTRIKTIVNE FONOMETAPLAZME

Od prostriktivnih fonometaplazmi u stihovima uspavanki česte su *epenteza* i *paragoga*.

3.1.1. Epenteza (umetanje)

Epenteza je umetanje glasa ili sloga u sredini riječi: „U gdjekojih rieči umeće se po jedno slovo u sriedu.“ (Zima 1880/1988: 203). Kao pojava koja je karakteristična za lokalne idiome, regionalne i ruralne govore, česta je uopće u usmenoj poeziji. U stihovima uspavanki nalazimo sljedeće epentetske fonometaplazme:

1) *oglediva* (ogleda)

*Ninaj, sine, u varakli beši!
Beša ti je na moru građena,
od lijepa drva šimširova,
od lijepa i karanfilova.
Gradile je tri hitra majstora:
jedan teše, drugi boju meće,
treći meće sjajno ogledalo,
ko se nina da se **oglediva**,
i dadilja koja bešu nina.*
(Pjesme, 472)

2) *kano* (kao)²⁶

*Nini, sine, puna mi te beša,
dogodine još punija bila,
a do drugu u mejtef spremila.
Tvoja beša na moru kovana,
nju kovale do tri kujundžije:
jedni kaju, drugi pozlaćuju,
treći meću šiku na bešiku,
šimšir tešu u pozlatu meću,
a viš glave sve drago kamenje
da te vidi majka podojiti
u sred noći **kano** u sred dana.*
(San, 9)

3) *nejma* (nema)

*Spavaj, sine, san te prevario,
nesanka ti voda odnijela,*

---

²⁶ Ovaj se veznik može tretirati i kao figura *kraza*, kako to navodi Bagić (: **kano** – kao ono), dakle kao spajanje/kontrakcija dvaju vokala, i to s kraja jedne i početka druge riječi u jednu riječ.

*za golemo brdo zaniijela,
di no **nejma** vuka ni hajduka.
Dušmani ti po gori hodali,
travu pasli, s lista vodu pili,
mom Mehi ništa ne udili!
(Od beške, 17)*

3.1.2. Paragoga (izvođenje, mijenjanje)

Kao obilježje usmenog stiha, „paragoga podrazumijeva etimološko nemotivirano dodavanje glasa, sloga ili slogova na kraju riječi“ (Bagić 2012: 234), što je svojstveno pojedinim lokalnim govorima. Evo kako paragogu definira Luka Zima (1880/1988: 203): „Više puta se na kraju rieči pojedino slovo ili slovka dodaje.“ Takve se riječi u uspavankama najvećim dijelom ostvaruju kao deminutivi ili hipokoristici: *sanak*, (*mile majke* i) *babajke*, *insanku* i *hajvanku* // (*crnu*) *mravku*, *nesanka* (*ti voda odnijela*), *noćca*, (*bijela*) *danka*, za *odgojka*:

1)

*Sanak ide uz ulicu,
vodi Jova za ručicu;
sanak Jovu govoraše:
Hodi, Jovo, u bešku,
da se sanku naspavamo,
i ujutru podranimo
i vodice donesemo,
našu majku odmjenimo.
(Narodne, 1)*

2)

*Sitna deca iz mejtefa
La ilahe illal-lah.
U ruci im maštrafice,
Pod pazuhom sufarice,
Oni idu Kevser – vodi,
Da zafate hladne vode,
Da napoje mile majke,
Mile majke i **babajke**.
La ilahe illah-lah,
Muhammed hak resulul-lah.
(Mostarske, 10)*

3)

*Ovaj svijet bijel cvijet,
Ovaj insan bijel behar.
I behar će otpadati
I insan će pomrijeti.
Svakome će edžel doći*

*I insanku i hajvanku
I tičici u gorici
I ribici u vodici,
Crnu **mravku** na zemljici –
I njemu će edžel doći,
U kabur nas zatvoriti.
U kaburu mračna **noćca**,
Ni pendžere ni hajata.
Oklen će nam voda teći?
Oklen će nam sunce sjeti?
La ilahe illah-lah,
Muhammed hak resulul-lah.
(Mostarske, 11)*

4)

*Spavaj, zlato, u srmali beši!
Tvoja beša na moru kovata,
kovali je do tri kujundžije:
prvi kuje, drugi pozlaćuje,
treći meće zlačene jabuke
da se moje zlato ne probudi
sve od mraka do bijela **danka** (...)
(Pjesme, 600)*

5)

*Uzalud si deveti u maje
kad' ti babo za majku ne haje,
već on ide Šidi Fejzaginoj,
Šidi niže biser i dukate,
Šidi kroji dibu i kadifu,
tvoj' majci nema ni vižlinuše.
Tvoja majka gorke suze roni,
tebe sebi za **odgojka** hrani.
(Bošnjačke, 6)*

3.2. RESTRIKTIVNE FONOMETAPLAZME

Među restriktivnim (detrakcionim) fonometaplazmama u uspavankama se ističu *afereza*, *sinkopa* i *apokopa*, ali se javljaju i *sinereza* i *kraza*.

3.2.1. Afereza (oduzimanje)

Izostavljanje glasa, sloga ili slogova na početku riječi koje se u pismu obično bilježi apostrofom (Bagić 2012: 7). Zima (1880/1988: 204) aferezu navodi kao figuru koja se „sastoji u tom, da se kojoj rieči sprieda kakvo slovo oduzme“. U uspavankama kao književnouslymenoj lirskoj vrsti brojni su primjeri afereze početnog suglasnika: *čela* (pčela), *tičici* (ptičici), *čelica* (pčelica), *oće* (hoće). U prva tri primjera riječ je o izostavljanju inicijalnog suglasnika iz eksplozivne suglasničke grupe *pč*, *pt*, dok je u četvrtoj riječi izostavljen suglasnik *h*. Ove afereze, kako ćemo vidjeti, nisu uvjetovane ritmičko-metričkom strukturom stiha nego govorom lirskog subjekta u čijem jezičkom fondu ne egzistira izostavljena fonema. Pogledajmo kako izgledaju ove afereze u stihovnim diskursima uspavanke:

1)

*Majka sina u ruži rodila,
Ružica ga na lis dočekala,
Bila vila u svilu povila,
Medna čela medom zadojila.
Lastavica ezan izučila.
Što ga ruža na lis dočekala –
Nek je rumen ko ruža rumena.
Što ga vila u svilu povila –
Nek je hitar kao bila vila.
Što ga čela medom zadojila –
Nek je slađi, slađi i od meda.
Lastavica ezan izučila –
Neka uči kao lastavica.*
(Mostarske, 3)

2)

*Ona ga je u povoj povila,
lastavica ezan proučila,
a čelica medom zadojila;
golubica na babine došla,
donila joj pitu i pogaču.*
(San, 7)

3)

*Majka Tifu u gori rodila,
gorica je na lis' dočekala,
bila vila Tifi éba bila,
čelica je medom zadojila.*
(Od beške, 16)

3.2.2. Sinkopa (izostavljanje, brisanje)

Sinkopa, ispadanje ili izostavljanje glasa ili sloga u sredini riječi, u usmenoj poeziji ostvaruje svoju ritmičko-metričku funkciju. Izostavljanje glasa ili sloga omogućuje ispunjenje metričkog obrasca lirskog deseterca, u kojem se, pored osmerca, uspavanke najčešće ostvaruju. U stihovnom diskursu uspavanke nalazimo sljedeće sinkope: **kol'ko, tol'ko, onliko, d'jete, l'jepu, b'jela, don'jele, vel'ko, ko, beša, koša, četr:**

1)

(...)

*Majka Tifi košulju krojila,
u košulji žice prebrojala.
Koliko je u košulji žica,
onliko mi Tifi godinica.*

(Od bešike, 5)

2)

*Tvoja ljulja na moru kovana,
kovala je tri dobra kovača:
jedan kuje, drugi pozlaćuje,
treći meće od zlata jabuku,
potkićava sićenim biserom.
U njoj **d'jete** lijep san sanjalo,
san sanjalo i u snu vidjelo
da mu majka **l'jepu** košu kroji,
jednu majka, a drugu tetica,
treću teta, materina seka.*

(Pjesme, 112)

3)

*Nina, nina, u bešici sina.
Sve mu vile na babinam ' bile,
don'jele mu od šimšira bešu
i u beši od svile košulju,
u košulji sjajno ogledalo,
nek' s' ogleđa momče i djevojče.*

(Zbornik, 60)

4)

*Nina, buba, rodila te majka,
Rodila te i podgojila te;
čelica te medom zadojila,
bila vila tebi eba bila,
gospodske ti babine poslala –
babi roba, a majki robinju,
tebi sine od zlata bešiku,
tebi, sine, od šimšira **bešu**.
Ta se **beša** na moru kovala,
kovale je do tri kujundžije:*

*jedni kaju, drugi pozlaćuju,
treći među slime šimširovo,
a četvrti od zlata jabuku.
U tvom sanku jesi l' snio majku,
da ti majka tanke **koše** kroji,
koše kroji, godinice broji:
koliko je u košulji žica,
živ mi bio više godinica!
San u bešu uroci pod bešu,
uroci ti po gori hodili,
dušmani ti pod nogama bili!
(Zbornik, 214)*

Posljednji primjer ilustrira ritmičko-metričku funkciju sinkope, naime, sinkopirani deminutiv *koša* upotrijebljen je dva puta, dok je treći put upotrijebljen primarni oblik *košulja*. I sinkopirana leksema i primarni oblik riječi upotrijebljeni su prema zahtjevu metričkog deseterca (deseterac se cezuroom dijeli na četverački i šesteročki segment).

3.2.3. Apokopa (odsijecanje)

Apokopa nastaje izostavljanjem glasovnog segmenta na kraju riječi, što se u pismu ponekad obilježava apostrofom: *lis*, *ope*, *ustan'*, *jesi l'*, *il'*, *il*, *na babinam'*, *nek' s'* (*ogleda*), *viš* (*glave*), *tvoj'* (*majci*). Kao i sinkopa, i apokopa u stihu može imati ritmičku i metričku funkciju:

1)

*Majka sina u ruži rodila,
Ružica ga na **lis** dočekala,
Bila vila u svilu povila,
Medna čela medom zadojila.
Lastavica ezan izučila.
Što ga ruža na **lis** dočekala –
Nek je rumen ko ruža rumena.
Što ga vila u svilu povila –
Nek je hitar kao bila vila.
Što ga čela medom zadojila –
Nek je slađi, slađi i od meda.
Lastavica ezan izučila –
Neka uči kao lastavica.
(Mostarske, 3)*

2)

*Majka Tifu i bije i kara,
i **ope** se s Tifom razgovara.
(Od bešike, 5)*

3)

(...)

Ustan', zlato, šta si mi sanjalo,
jesi l' štogod kod tebe vidilo:
il' anđela **il b'**jela goluba?
Dosta si se sada naspavalo,
tvoja majka tešku želju ima,
ona sada nema živa mira,
svoje zlato 'oće da probudi
i u vedro čelo da poljubi.

(Pjesme, 600)

4)

Nini, sine, puna mi te beša,
dogodine još punija bila,
a do drugu u mejtef spremila.
Tvoja beša na moru kovana,
nju kovale do tri kujundžije:
jedni kuju, drugi pozlaćuju,
treći meću šiku na bešiku,
šimšir tešu u pozlatu meću,
a **viš** glave sve drago kamenje
da te vidi majka podojiti
u sred noći kano u sred dana.

(San, 9)

5)

Nani, nani, moj bratiću dragi!
Uzalud si deveti u maje
kad' ti babo za majku ne haje,
već on ide Šidi Fejzaginoj,
Šidi niže biser i dukate,
Šidi kroji dibu i kadif,
tvoj' majci nema ni vižlinuše.
Tvoja majka gorke suze roni,
tebe sebi za odgojka hrani.

(Bošnjacke, 6)

6)

(...)

uspavaj se u šimšir bešici!
Beša ti je u Turskoj kovana
pa je kuju **četir** kujundžije
jedan kuje, drugi pozlaćuje.

(San, 15)

3.2.4. Sinereza (spajanje)

To je figura dikcije koja nastaje kontrakcijom, tj. potpunim slijevanjem dvaju samoglasnika ili slogova u jedan:

*Majka Jova u ruži rodila,
ružica ga na list dočekala,
b'jela vila u svilu povila,
a pčelica medom zadojila,
lastavica krilom pokrivala,
nek je rumen kô ruža rumena,
nek je bijel kô bijela vila,
nek je radin kô pčela malena,
nek je hitar kao lastavica.*
(Narodne, 2)

3.2.5. Kraza (miješanje)

Kraza je glasovno sažimanje, nastaje spajanjem krajnjeg i početnog samoglasnika dviju kontaktnih riječi. U uspavankama nalazimo npr. arhaični oblik *gdjeno* (gdje ono) kao krazu:

*Tebi majka tanku košu kroji,
tvoj nesanak voda odnijela
za golemo brdo zaniijela
gdjeno nema ni vuka ni hajduka.*
(Bošnjačke, 9)

3.3. SUPSTITUTIVNE FONOMETAPLAZME

Zasnivaju se na zamjeni jednog strukturnog elementa drugim strukturnim elementom; riječ je o zamjeni jednog samoglasnika drugim ili zamjeni jednog suglasnika drugim suglasnikom: *boje* (bolje), *vajati* (valjati), *zdravje* (zdravlje), *veseje* (veselje), *avdest* (abdest), *rest* (rasti), *veg* (već), *zafate* (zahvate), *lipote* (ljepote), *bile* (bijeće), *lipo* (lijepo), *dite* (dijete), *đe* (gdje), *đeca* (djeca). Primjeri su brojni, a javljaju se kao zastarjeli, kao dijalekatski, ali i kao kolokvijalni oblici. Neki se primjeri ostvaruju kao ikavizmi, a neki su rezultat jekavskog jotovanja; u nekim je suglasnička skupina *hv* zamijenjena suglasnikom *f*, a u nekim sonant *lj* sonantom *j*. Svi ovi oblici daju kolorit organskog idioma uspavanci kao usmenoj pjesničkoj formi, što i jeste jedno od njenih glavnih obilježja. Navest ćemo neke primjere:

1)

*Spavaj, sine, san te prevario,
Prevario, ne zaboravio,
Koji te je i do sad varao.
Boje oslen nego doslen, sine.
Spavaj, sine, **résti** spavajući!
Reste majka tebe gledajući.
Majka sina i bije i kara
I opet se s njime razgovara.
Nemoj sina ni biti ni karati,
Jer će tebi starosti **vajati**.
Kad ti staneš **avdest** uzimati,
Ale će ti mahramu držati.
Kad ti staneš na namaz klanjati,
Ale će ti serdžadu sterati.
Zaspi, sine, **resti** spavajući,
I ja **restem** tebe gledajući.
Illah-lah, la ilahe illah-lah.
Rabbum allah, ti nam daj,
Da vidimo tvoj dizar,
I džennetske kapije,
I u njima hurije,
I džennetske devlete,
I džennetske **lipote**.
La ilahe illah-lah,
Muhammed hak resulul-lah.
(Mostarske, 1)*

2)

*Dušmani ti pod nogama bili
Kano konju čavli i potkovi.
Mome sinu ništa ne udili,
Veg udili vuku i hajduku.
Dušmani ti po gori hodili,
Travu pasli, s lista goru pili,
Mome sinu ništa ne udili,
Veg udili drvu i kamenu.
(Mostarske, 4)*

3)

*Đulbeharu, ne truni mi sina,
Ne truni mi mog slatkog sina.
Spavaj, sine, sinulo ti **zdravje**,
Sinulo ti **zdravje** i veseje.
(Mostarske, 5)*

4)

Spavaj, sine, od đula ti beša.

*Tvoja beša na moru građena.
Gradile je do tri kujundžije:
Jedan kuje, drugi pozlaćuje,
Treći gradi od zlata jabuku,
U jabuci alem kamen dragi,
Pri čem vidi **dite** posisati
U ponoći kano i u podne.
(Mostarske, 7)*

5)

*Spavaj, sine, lijep san usnio,
Đe ti majka tanku košu kroji,
Košu kroji, a godine broji.
Jednu majka, a drugu pomajka,
Treću teta, materina seka,
A četvrtu pupčenicica baka,
Koja ti je pupak urezala
I na **bile** ruke dočekala.
(Mostarske, 8)*

6)

*Zaspi, sine, zaspi milovanje,
Milovanje i razgovaranje,
Milovo te i ko te rodio
I ko ti je **lipo** ime dio.
Miluje te i gora i trava,
Kamol l' neće otac i majka.
(Mostarske, 9)*

7)

*Sitna **deca** iz mejtefa
La ilahe illal-lah.
U ruci im maštrafice,
Pod pazuhom sufarice,
Oni idu Kevser – vodi,
Da **zafate** hladne vode,
Da napoje mile majke,
Mile majke i babajke.
La ilahe illah-lah,
Muhammed hak resulul-lah.
(Mostarske, 10)*

Fonometaplazme kao figure dikcije u kombinaciji s glasovnim figurama ponavljanja, npr. asonancom i aliteracijom, paronomazijom i sl. predstavljaju jako stilogeno sredstvo. O glasovnim figurama ponavljanja govorit ćemo u sljedećem poglavlju.

4. GLASOVNA PONAVLJANJA

Fonostilistika se najčešće definira kao ligvostilistička disciplina koja opisuje stilogena sredstva, kao i postupke na fonetsko-fonološkoj razini. Prije svega, zanima se simbolikom glasova, ali i njihovim opozicijama, prateći njihove akustičke kvalitete.

Glasovi sami po sebi ne posjeduju značenje, međutim značenje dobivaju u kombinacijama riječi, uključujući se u kontekst. Upravo kombinacije riječi, odnosno glasova, kao i njihovo ponavljanje, doprinose impresivnosti i harmoniji tona i ritma, a što utiče na sam doživljaj pjesme, jer smisao i nije u glasu, već u percepciji čitaoca.

Glasovna ponavljanja dijelom su figura dikcije, odnosno, glasovnih figura koje se odlikuju ponavljanjem određenih glasova ili riječi na različitim mjestima unutar jednog ili više stihova. Ponavljanja u uspavankama su značajna i veoma prisutna, jer je za uspavanke veoma važan njihov izvedbeni kontekst, odnosno pjevanje. Kao takva, ponavljanja u uspavankama utiču na melodiju i ritam, a pojačavaju i strukturnu koherentnost.

Analizom opažamo veliki broj različitih modela ponavljanja, te ćemo nastojati dokazati kako upravo takva ponavljanja potiču stilističke vrijednosti koje doprinose estetskoj vrijednosti samog stihovnog diskursa uspavanke.

Ponavljanja u uspavankama, kako Hadžiefendić-Parić (2007: 204) navodi, ostvarena su na planu izraza; pripjevi u uspavankama odlikuju se ponavljanjem otvorenih slogova s visokim vokalima prednjeg i zadnjeg reda, odnosno **i** i **u**, i vokala **a**, u kombinaciji sa sonantima **n**, **m**, **l** i konsonantom **b**: Ni-na, bu-ba, ro-di-la- te- maj-ka; ni-ni, si-ne, pu-na- mi- te- be-ša...

Ponavljanja u uspavankama naglašavaju ključne riječi i doprinose usporavanju ritma, dakle riječ je o retardacijama koje su značajno obilježje uspavanki.

4.1. ASONANTSKO-ALITERACIJSKA PONAVLJANJA I ONOMATOPEJA

Polazeći od definicije uspavanke koju daje Hatidža Krnjević u *Rečniku književnih termina* (1986: 856), a prema kojoj je uspavanka „drevna pjesma lirskog karaktera poznata u svetskoj usmenoj (**obredne pesme**) i pisanoj knjiž. Njenu osnovu čine **onomatopeje**: 'ninaj', 'nanaj',

'buji paji', koje se izgovaraju, pevaju ili pevūše u laganom ritmu ljuļjanja kolevke ili uspavljivanja“, ovdje ćemo se pozabaviti analizom asonantsko-aliteracijskih ponavljanja i onomatopejom kao specifićnim fonostilistićkim postupcima ove drevne pjesme.

U korpusu koji smo istraživali pronalazimo sljedeće onomatopejske glagole: *ninati, bubati, ljuļjati, lilati*, ali i onomatopeićne uzvike. Stihovi s onomatopeićnim rijećima najćeće se ostvaruju na poćetku uspavanke, ostvarujući tako i funkciju naslova:

Nini, nini, ko u svojoj beši! (San, 6)
Nina, nina, ne da majka sina! (San, 8)
Nini, sine, puna mi te beša... (San, 9)
Nini, sine, san te prevario... (San, 10)
Nina, buba, ostario majci... (San, 11)
Nini, nini, ninala te majka... (San, 16)
Nini, bubi, imala te majka! (San, 21)
Nini, bubi, ponikli ti zubi... (San, 22)
Nina, nina, milo janje... (San, 24)

*Bubaj, sine,
ninaj, bubaj,
u varakli beši,
ninaj, sine, san te privario! (Zbornik, 215)*

*Ajujuju, aninini,
sine, ajujuju
ajujuju, aninini, sine. (Zbornik, 189)*

*Ljuļji, ljuļji, ljuļjeviću,
ljuļji, ljuļji, begoviću! (Zbornik, 155)*

Nini, bubi, pronikli ti zubi. (Zbornik, 15)

*Lila, buba, ulilaj se,
lila, buba, ububaj se.
Lila majka sina,
lilaj bubaj, ububaj se,
lilaj bubaj naspavaj se!
Lila, buba, majka sina,
lilaj, bubaj, ćedo svoje,
naspavaj se, janje moje. (Zbornik, 2)*

Nini, nini, moj sine jedini (Bošnjakće, 2)
Nani, nani, moj bratiću dragi! (Bošnjakće, 6)

Djeca se na poćetku svoga razvoja ponajviše služe onomatopejom, kao i uzvicima. Ova dva aspekta djećijeg govora predstavljaju sastavni dio svakog prirodnog jezika. Uzvici i

onomatopeja su prvo što djeca zamijete i što pamte²⁷, a zatim zvukovima pridaju riječi, te u konačnici riječi dobivaju značenja. Stoga su pjevači uspavanki, dakle prvih pjesama kojima se odrasli obraćaju djetetu (Babić 2020: 72) i pjevali pjesme s pripjevima koji se temelje na onomatopeji:

*Nini, nini, moj sine jedini,
nini, nini, u džidžaloj beši.* (Bošnjake, 2)

Spavi, spavi, k'o janje u travi. (Bošnjake, 5)

Nina, buba, ostario majci. (San, 11)

Onomatopeja u uspavankama dolazi u natpjevima: *nina, lila, spavi, buba, nini*, koji predstavljaju onomatopejske uzvike nastale od glagola *ninati, spavati, lilati/ljuljati*, a kojima se melodično imitira ljuljanje bešike, dakle predstavlja se *akustička slika jedne vrste čovjekove djelatnosti*. Upravo ovakvi ustaljeni onomatopeični natpjevi nam ukazuju na funkciju lirske pjesme, i kao takvi – bez promjena, ujednačene dinamike, u uskim granicama kretanja, dijete umiruju i nagovaraju ga na san.

Uspavanke su, dakle, svojom melodijom, zvukom i ritmom potpomagale uspavlivanje djece. Ljuljanjem i njihanjem djece uspostavljao se njihov kontakt s okolinom, a stihovi uspavanki, iako ih u tom periodu života nisu razumjeli, uticao je na razvijanje njihovih govornih sposobnosti.²⁸

Ovakvi onomatopejski uzvici realizacija su fatičke funkcije jezika uspavanke, koja je prva verbalna funkcija koju djeca usvajaju: ona su sklona opštenju još prije sticanja sposobnosti za odašiljanje i primanje informativnih sopštenja. (Jakobson, 1966: 293)

---

²⁷ Onomatopejski uzvici su prve riječi koje dijete usvaja, pa će, primjerice, životinje razlikovati prema zvuku njihova oglašavanja: tako će *vau-vau* označavati psa, *mjau-mjau* mačku i sl.

²⁸ Savremena istraživanja pokazuju kako se osnove jezika i komunikacijskih vještina usvajaju još i prije rođenja. Pored prvih usvojenih zvukova kojima je dijete izloženo od samih početaka, dakle zvuka majčinog srca ili zvuka kolanja krvi, dijete pamti i boju majčina glasa. Iz toga razloga majkama se preporučuje da još u toku trudnoće razgovaraju i pjevuše svojoj bebi. Takva komunikacija, kao i pjevanje uspavanke kasnije, učvršćuju odnos djeteta i majke, čiji glas umiruje srce i usporava disanje bebe, dakle opušta je. Također, uzvik Šššš! koji se melodično pjevuši pri uspavlivanju je najsličniji zvuku koje dijete čuje u maternici. Ovaj uzvik (š!) koristimo i kada nekoga želimo zamoliti za tišinu ili ga pak ušutkati. Kao što vidimo, naglašen je u riječima ti-š-ina i u-š-utkati. Dakle, zvučanje glasa se slaže sa značenjem riječi u kojoj je naglašen.

4.2. PARONOMAZIJA

Paronomazija označava fuziju figura ponavljanja na leksičkom i na fonetskom planu. Riječi se razlikuju tek u jednom ili dva glasa, što ih čini zvukovno srodnim, međutim mogu biti potpuno različitog značenja. Paronomazijom se, kao i, naprimjer, rimom, primarno zapaža glasovna igra, a tek potom semantičke veze. Prema Bagiću (2021: 239-240) „efektnije su što je bliža istozvučnost povezanih riječi“. Naprimjer:

*Majka Smaju u želji rodila,
Lastavica ezan proučila,
B'jela **vila** u povoj **zavila**.* (Bošnjačke, 1)

4.3. RIMA

Krešimir Bagić (2015: 275) rimu određuje kao glasovno podudaranje riječi susjednih ili prostorno bliskih stihova ili polustihova. Rima predstavlja najpravilniji oblik glasovnog ponavljanja i povezuje riječi na ritmičkom nivou, kao i na nivou sintakse i semantike. Rima se temelji na redovnom povratu ekvivalentnih fonema ili fonemskih grupa (Jakobson 1966: 309).

Najveći broj uspavanki ima deseterački metrički obrazac²⁹ s najčešće unutrašnjom rimom između polustihova, koja je ujedno i nosilac ritma:

*Tvoja beša na moru kovana,
kovale je do tri kujundžije.
Prvi kuje, drugi pokuckuje,
treći meće od zlata jabuke...*
(Bošnjačke, 4)

*Ode beša od grada do grada,
dođe beša mome sinu dragom,
i u beši sladak san usnio.
San usnio, u sanku vidio
đe mu majka tanku košu kroji,
košu kroji, a godine broji.*
(San, 27)

---

²⁹ Ukupan broj analiziranih uspavanki jeste 66; najzastupljeniji stih je deseterac, a zatim osmerac. Javlja se mali broj stihova sa sedam slogova, kao i sa šest slogova.

Rime su, također, ograničene na dva, ponegdje i tri susjedna stiha, urijetko na više od toga:

*Ona ga je u povoj **povila**,
lastavica ezan **proučila**,
a čelica medom **zadojila**;
golubica na babine došla,
donila joj pitu i pogaču.
(San, 7)*

Rijetke su uspavanke cijele rimovane, kao što je, naprimjer, sljedeća uspavanka:

*Nina, nina, moje janje **malo**,
janje malo u travi **zaspalo**;
pokrilo se ditelinom **travom**,
a po glavi svilenom **mahramom**.
(San, 17)*

Ipak, najviše primjera su kombinacije unutrašnje rime i rime dvostiha i trostiha:

*Spavaj, sine, rasti **spavajući**,
vel'ko dobro, majku **gledajući**.
San te **vara**, sreća te **ne vara**,
san u **bešu**, nesanak niz **bešu**.
Nesanak ti voda **odnijela**,
za veliko brdo **zanijela**.
(San, 1)*

S obzirom na to da su se uspavanke prenosile s koljena na koljeno, ponavljanja u uspavankama su bila od izuzetne važnosti jer su olakšavala pamćenje stihova. U tom smislu posebnu ulogu imaju ponavljanja na nivou riječi, koja se mogu javiti kao anaforska, epiforska, simplowska i anadiploska, a česta su i etimološka ponavljanja. Takva ponavljanja ovdje ćemo posmatrati kao kontaktno ponavljanje riječi.

5. KONTAKTNO PONAVLJANJE RIJEČI

Posebno značajno mjesto u strukturi poetskog stila uspavanke predstavljaju kontaktna *ponavljanja riječi*, koja se ostvaruju kao figure ponavljanja, u prvom redu kao anafora, epifora i anadiploza. Ove figure posebno su značajne kao mnemotehnička sredstva jer se lirska pjesma po pravilu i pamti zbog stalnog ponavljanja kao svojevrsnog postupka.

5.1. ANAFORA

Anafora je figura koja je veoma prisutna u usmenom pjesništvu, te predstavlja veoma važno sredstvo ritmizacije govora i samog teksta. Svojim jakim sintaksičkim mjestom, anafora naglašava misao ili osjećaj, zaokupljenost pjevača, što doprinosi ritmičnosti i harmoničnosti cijele uspavanke:

*San te vara, sreća te ne vara,
san u bešu, nesanak niz bešu.*
(San, 1)

*Od lijepa drva šimširova,
od lijepa i karanfilova
Nek je lijep kano bjela vila,
nek je radin kao mala pčela;*
(San, 3)

*Neni moje krilce od Kraine,
neni, sine, puna mi te beša.*
(San, 18)

*Tvoja beša zlatom okovana,
tvoja beša na moru kovana;
tri kovača tvoju bešu kuju,
tri je kuju, a tri pozlaćuju.*
(San, 32)

*Ovaj svijet bijel cvijet,
ovaj insan bijel behar.*
(San, 33)

5.2. EPIFORA

Ponavljanje iste riječi ili skupine riječi na krajevima uzastopnih stihova, rečenica ili rečeničnih dijelova nazivamo epiforom. Poput anadiploze, i epifora je figura kojom se ističu esencijalne misli i emocije pri čemu tako doprinosi liričnosti stiha uspavanki:

*San u bešu, nesan **mimo bešu,**
rok u bešu, urok **mimo bešu!***
(San, 2)

*Nina, buba, ostario **majci,**
ostario i ocu i **majci!***
(San, 11)

5.3. ANADIPLOZA

Anadiploza predstavlja ponavljanje završne riječi ili skupine riječi jednog stiha ili rečenice na početku idućeg stiha ili rečenice. Ritmizirajući tekst i ističući krucijalne misli i emocije koje tekst uspavanke nosi, anadiploza predstavlja važno stilsko sredstvo:

*Da napoje **mile majke,**
mile majke i babajke.*
(San, 5)

*Nina, nina, moje **janje malo,**
janje malo u travi zaspalo;*
(San, 17)

*Spavaj, zlato, san te **prevario,**
prevario, ne zaboravio.*
(Bošnjacke, 13)

6. POJEDINAČNA LEKSIČKA I SINTAKSIČKA PONAVLJANJA

Osim kao kontaktna, tj. kao anafora, epifora i anadiploza, ponavljanja se u uspavankama zapažaju i kao pojedinačna leksička te kao sintaksička ponavljanja.

6.1. POJEDINAČNA LEKSIČKA PONAVLJANJA

Leksička ponavljanja, gledano strukturno, mogu se javiti u vidu: 1. *pojedinačnih*, 2. *sintaksičkih* a) sintagme, b) dijela rečenice, c) rečenice, 3. *stihovni* i 4. *strofnih ponavljanja* (Čarkić 2006: 197-199)

6.1.1. Poliptoton

U sljedećem primjeru ostvaruje se *poliptoton* – stilska figura ponavljanja iste riječi u više oblika:

*Majka **Tifu** u gori rodila,
gorica je na lis' dočekala,
bila vila **Tifi** éba bila,
čelica je medom zadojila,
donila joj svilenu košulju.
Kol'ko ima u košulji žica,
tol'ko **Tifi** hajra i dobara.
Majka **Tifu** njeguje i gleda,
samo **Tifu** za svakoga ne da.
Majka **Tifi** košulju krojila,
u košulji žice prebrojala.
Koliko je u košulji žica,
onliko mi **Tifi** godinica.*

(Od bešike, 5)

6.2. POJEDINAČNA SINTAKSIČKA PONAVLJANJA

6.2.1. Ponavljanja dijela rečenice

*Zaspi, sine, zaspi milovanje,
Milovanje i razgovaranje,
Milovo te i ko te rodio
I ko ti je lipo ime dio.
Miluje te i gora i trava,
Kamol l' neće otac i majka.*
(Mostarske, 9)

6.2.2. Ponavljanja rečenice

1)

*Majka nina svoju Janju malu:
spavaj janje, spavaj dušo moja,
rodila te mila majka tvoja,
rodila te i podgojila te.
Nina, nina, majka te rodila,
u radosti košulje krojila.*
(Pjesme, 93)

2)

*Dulbeharu, ne truni mi sina,
Ne truni mi mog slatkog sina.
Spavaj, sine, sinulo ti zdravje,
Sinulo ti zdravje i veseje.*
(Mostarske, 5)

6.2.3. Sintaksički paralelizam

Kao koheziono sredstvo u jezičkoj strukturi diskursa uspavanke posebno je uočljiv sintaksički paralelizam, pod kojim se razumijeva aspekatsko-vremenski suodnos predikata i ponavljanje istoga reda riječi:

1)

*U Travniku travom naložena,
u Misiru biserom kićena,
u Sarajvu čohom pokrivena,
U Orašje tebi donešena...*
(San, 9)

2)

Ovaj svijet bijel cvijet,
Ovaj insan bijel behar.

I behar će otpadati
I insan će pomrijeti.

(Mostarske 11)

3)

Majka Jova u ruži rodila,
ružica ga na list dočekala,
b'jela vila u svilu povila,
a pčelica medom zadojila,
lastavica krilom pokrivala,
nek je rumen kô ruža rumena,
nek je bijel kô bijela vila,
nek je radin kô pčela malena,
nek je hitar kao lastavica.

(Narodne, 2)

4)

Nemoj sina ni biti ni karati,
Jer će tebi starosti vajati.
Kad ti staneš avdest uzimati,
Ale će ti mahramu držati.
Kad ti staneš na namaz klanjati,
Ale će ti serdžadu sterati.

(Mostarske, 1)

5)

Majka sina u ruži rodila,
Ružica ga na lis dočekala,
Bila vila u svilu povila,
Medna čela medom zadojila.
Lastavica ezan izučila.
Što ga ruža na lis dočekala –
Nek je rumen ko ruža rumena.
Što ga vila u svilu povila –
Nek je hitar kao bila vila.
Što ga čela medom zadojila –
Nek je slađi, slađi i od meda.

Lastavica ezan izučila –
Neka uči kao lastavica.

(Mostarske, 3)

6)

Lila, buba, ulilaj se,
lila, buba, ububaj se.
Lila majka sina,
lilaj ubaj, ububaj se,
lilaj bubaj naspavaj se!

*Lila, buba, majka sina,
lilaj, bubaj, čedo svoje,
naspavaj se, janje moje.
(Zbornik, 2)*

7)

***Ljulji, ljulji, ljuljeviću,
ljulji, ljuji, begoviću!
Babo ti je bego bio,
a i ti ćeš bego biti.
(Zbornik, 155)***

6.2.4. Polisindet

To je sintaksičku figura ponavljanja veznika. Uočljivo je da se u uspavankama najčešće reprizira veznik *i*. Takvo *i* nije relevantno kao vezivno sredstvo, štaviše – ono je zališno, nego ima ponajprije stilističku ulogu, zapravo, ono postaje intenzifikator koji markira ritam, tonski intenzivira i naglašava rečenične sadržaje te s tim u vezi djeluje kao ekspresivno sredstvo (Puriš 2015: 147)

1)

*Spavaj, sine, san te prevario,
Prevario, ne zaboravio,
Koji te je i do sad varao.
Boje oslen nego doslen, sine.
Spavaj, sine, résti spavajući!
Reste majka tebe gledajući.
Majka sina i bije i kara
I opet se s njime razgovara.
Nemoj sina ni biti ni karati,
Jer će tebi starosti vajati.
Kad ti staneš avdest uzimati,
Ale će ti mahramu držati.
Kad ti staneš na namaz klanjati,
Ale će ti serdžadu sterati.
Zaspi, sine, resti spavajući,
I ja restem tebe gledajući.
Illah-lah, la ilahe illah-lah.
Rabbum allah, ti nam daj,
Da vidimo tvoj dizar,
I džennetske kapije,
I u njima hurije,
I džennetske devlete,
I džennetske lipote.*

*La ilahe illah-lah,
Muhammed hak resulul-lah.
(Mostarske, 1)*

Sadržaji navedenih stihova povezanih polisindetskim i amplifikativno su pojačani sinatroizmom, figurom gomilanja različitih stvari: *Da vidimo... dženetske kapije, hurije, devlete, lipote*. Slično su poetski organizirani i sljedeći stihovi:

2)

*Ovaj svijet bijel cvijet,
Ovaj insan bijel behar.
I behar će otpadati
I insan će pomrijeti.
Svakome će edžel doći
I insanku i hajvanku di tičici u gorici
I ribici u vodici,
Crnu mravku na zemljici –
I njemu će edžel doći,
U kabur nas zatvoriti.
U kaburu mračna noćca,
Ni pendžere ni hajata.
Oklen će nam voda teći?
Oklen će nam sunce sjeti?
La ilahe illah-lah,
Muhammed hak resulul-lah.
(San, 33)*

3)

*Rabbum Allah, Ti mi daj
mome Ali dug zeman,
da mi uči i klanja
i u mejtef uziđe,
da mi hatmu prouči,
da je mrtvim pokloni.
La ilahe illah-lah,
Muhammed hak resulul-lah.
(Od bešike, 1)*

7. MORFOSTILISTIČKA ANALIZA

Morfostilistika, kao stilistička disciplina, proučava funkcionalno-stilsku markiranost morfoloških kategorija i ekspresivne vrijednosti tih kategorija, kao i morfološku sinonimiju (Katnić-Bakaršić 2007: 232).

Prije svega, u ovom poglavlju pažnju ćemo usmjeriti na stilističke vrijednosti derivacionih morfostilema, odnosno na pojačanu izražajnost riječi s obzirom na njihovu tvorbu, deminutiva i augmentativa, vjerujući kako su to veoma efektivna sredstva s obzirom da se njima prenose različiti značenjski kvaliteti i da kao takvi proizvode *snažne emocionalno-ekspresivne učinke*. Nadalje, pokazat ćemo kako harmoničnom sazvučju i izrazitoj emocionalnosti u uspavankama doprinosi gramatička sinonimija lica, dakle *zamjena forme jednog lica formom nekog drugog lica*, ali i sinonimija roda, odnosno rasvijetlit ćemo pitanje kome se majka obraća – sinu ili kćerki, gdje ćemo se, uzgred, dotaknuti i vokativa kao padeža obraćanja. Pošto dinamici uspavanki uvelike doprinose i imperativi, i o njima će, kao značajnom stilističkom sredstvu, također, biti riječi.

7.1. DERIVACIONI MORFOSTILEMI – DEMINUTIVI

Deminutivi i augmentativi, tzv. riječi subjektivne ocjene, predstavljaju morfostileme veoma izražene ekspresivnosti upravo zbog toga što prenose, osim intelektualne, i stilističku poruku, dakle stav govornika prema predmetu govora. Prema tome, ovim morfostilemima označava se usmjerenost na emitenta poruke (Katnić-Bakaršić, 2007: 18), što ih čini jezičkim jedinicama značajnim za stilistička istraživanja emocionalno-ekspresivne funkcije jezika u uspavankama.

Deminutivi su riječi koje se uobičajeno upotrebljavaju u komunikaciji s djecom, stoga su oni mnogo više zastupljeni u uspavankama nego augmentativi.

Kako smo spomenuli, deminutivi i augmentativi osim veličine (malo / veliko), nose i afektivnu poruku, pa sukladno tome deminutivi označavaju i nešto simpatično, nježno, spomenuto iz ljubavi: *ružica, zorica, pčelica*, itd., a augmentativi neugodnost, odbojnost.³⁰

Deminutivi i augmentativi mogu se posmatrati kao fonostileme s obzirom na to da *deminutivi sadrže vokale prednjeg reda visoke artikulacije, a augmentativi vokale zadnjeg reda* (Katnić-Bakaršić 2007: 235).

U teksturi analiziranih zbirki uspavanki najčešće se javljaju deminutivne imenice, s najplodnijim sufiksom *-ica* za tvorbu deminutiva od imenica ženskog roda: *pčelica, lastavica, maštrafica, gorica, košuljica, košutica, zorica, šumica, zemljica* i sufiksom *-ca*: *noćca*; zatim deminutivne imenice sa sufiksima *-ić* i *-ak* za tvorbu deminutiva od imenica muškog roda: *bratić, nesanak, listak, prutak, sanak; hajvanak, insanak*, a potom i sufiks *-ce* za tvorbu deminutiva od imenica srednjeg roda: *krilce, momče, djevojče*; zatim prefiksi *po-* za tvorbu deminutivnih glagola, naprimjer: *pozlaćivati, pokuckivati*;

Stilistička vrijednost deminutivnih glagola i imenica ne zasniva se na varijaciji sinonimskih sufiksa – nema, naprimjer, dvojakih oblika deminutiva od iste riječi (*nesančić / nesanak, listić / listak*), kao ni primjera sa zamijenjenim sufiksima unutar rodova (*momčić / momče*) – nego je izbor deminutiva u uspavankama najčešće fonostilistički motiviran, naprimjer:

*Ovaj svijet bijel cvijet,
ovaj insan bijel behar.
I behar će opadati
i insan će pomrijeti.
Svakome će edžel doći:
i **insanku** i **hajvanku**,
i **tičići** u **gorici**,
i **ribici** u **vodici**,
crnu mravu na **zemljici** – i njemu će vakat doći.
U kabur nas zatvoriti.
U kaburu mračna **noćca**,
ni pendžere ni hajata.
Oklen će nam voda teći?
Oklen će nam sunce sjati?
La ilahe illal-lah,*

---

³⁰ Kako Katnić-Bakaršić (2007: 235) navodi, postoje i antonimni primjeri, odnosno da se korištenim deminutivom označava negativan stav govornika prema predmetu govora: Taj čovjek je običan *mišić*, a augmentativom pozitivna konotacija: On ti je prava *ljudina*.

U uspavankama se javlja deminutivni oblik riječi *nesan* – riječ *nesanak*, koja u izvornom značenju ne konotira pozitivno, već označava pojavu koju majka pjevanjem uspavanke želi udaljiti s obzirom na to da je on glavni neprijatelj djetetu koje želi uspavati. Logičnim slijedom, takva riječ treba da bude augmentativna, ili u najmanju ruku – neutralna, međutim, to je rezultat stilističkog odabira.

Muhammed hak resulul-lah.

(San, 32)

Već smo govorili o tome kako uspavanke za cilj imaju i vjerski obrazovati djecu, a tema smrti o kojoj navedena uspavanka govori tema je od koje se i odrasli sustežu ne želeći slušati o njoj, ali je svakako bitno o njoj govoriti i biti svjestan njene pojavnosti. Pjevačica uspavanke, govoreći o tako delikatnoj temi, nastoji koristiti što više deminutiva, zato što deminutivi, bliski djeci, temu čine nježnijom i bližom njima, a samim time i uspavanku čujnijom. Posebno je čujan oksimoralni stih *U kaburu mračna noćca*, dakle gdje uz deminutiv riječi *noć – noćca* dolazi pridjev *mračna* jer *mračna noćca* zvuči manje mračno od mračne noći. Iz navedenog primjera jasno uviđamo semantičko-stilski motiviran izbor deminutiva.

U uspavankama se javljaju i primjeri kombinacije deminutiva i hipokoristika, koja je, kombinacija, upotrijebljena iz metričkih razloga:

*U tvom **sanku** jesi l' snio majku,
da ti majka tanke **koše** kroji,
koše kroji, **godinice** broji:
koliko je u košulji žica,
živ mi bio više **godinica!**
San u **bešu** uroci pod **bešu**,
uroci ti po gori hodili,
dušmani ti pod nogama bili!*
(San, 30)

U sljedećem primjeru upotreba deminutivnog glagola *pokuckuje*, koji u svom korijenu sadrži onomatopejski uzvik *-kuc-*, potencira karakterističan zvučni element koji je svojstven podražavanju zvuka u prirodi, kovanju. Fonostilistički motiviran izbor deminutivnih glagola posebno je vidljiv kada se nađu u etimološkoj figuri:

*Tvoja beša na moru kovana,
kovale je do tri kujundžije.
Prvi **kuje**, drugi **pokuckuje**,
treći meće od zlata jabuke...*
(San, 11)

Deminutivi čine veoma značajno stilsko sredstvo u tekstovima uspavanki, posebno u kombinacijama s hipokoristicima, kao i prisvojnim zamjenicama, pridjevima i metaforama koje majka koristi prilikom obraćanja djetetu. Deminutivne riječi upućuju na lirsku toplinu, majčinu ljubav i blagonaklonost prema djetetu.

7.2. SINONIMIJA RODA – OBRAĆANJE U USPAVANKAMA

Obraćanje je bitan postupak u uspavankama, posebice zbog emocionalno-ekspresivno angažiranog govorenja majke i njene sveukupne orijentacije ka djetetu. Jezik uspavanke, dakle, ima i konativnu funkciju.

Orijentacija prema primaocu svoj najčistiji gramatički izraz nalazi u vokativu i imperativu (Jakobson 1966: 292). Polazeći od tog uvjerenja, dakle da je vokativ, kao padež obraćanja, znatno zastupljen i u uspavankama, u sljedećim recima analizirat ćemo načine oslovljavanja djeteta i sinonimiju roda u uspavankama, odnosno da li se majka u uspavankama obraća sinu ili kćerki, te koje su (ukoliko jesu) rodno neodređene uspavanke.

Naime, diskurs uspavanki najčešće pokazuje obraćanje muškom djetetu, a njemu se pretežno obraća majka, ili neka druga ženska osoba iz porodice, dakle bitno određenje je to da je osoba ženskog spola. Muškarci su bili ti koji su materijalno opskrbljivali porodicu, između ostalog su, kako smo mogli vidjeti, bili zaduženi za kupnju bešike.

Postoji nekoliko načina oslovljavanja, obraćanja djetetu, a jedan od njih je upotreba hipokoristika u vokativu ili pak nekom drugom padežu ukoliko se djetetu ne obraća direktno. Upotrijebljena su, dakle, muška imena – *Kemo*, *Ibro*, *Smajo*, *Ali*, itd.:

*Spavaj, **Kemo**, tebe majka ljulja!* (San, 18)

*Majka **Smaju** pod đulom rodila,
đul se te truni, moga sina budi...* (Bošnjačke, 1)

*Nije **Ibro** u sokaku bio,
već je Ibro u mejtef hodio..* (San, 12)

*Rabbum Allah, Ti mi daj
mome **Ali** dug zeman...* (San, 13)

Uviđamo kako je najučestaliji način obraćanja obraćanje zajedničkom imenicom *sin*:

*Ninaj, **sine**, u varakli beši,
beša ti je na moru građena,
od lijepa drva šimširova /.../
nek je radin kao mala pčela.*
(San, 3)

*Lila, **sine**, sani i drmovni,
san te vara, a majka te kara...*

(Bošnjačke, 9)

Postoje primjeri vokativa (kao i akuzativa i dativa) imenice *sin* bez obilježja spolnosti, pa bi se za takve uspavanke moglo kazati kako su pjevane i ženskoj djeci, jer, svakako, da su se i ženskoj djeci pjevale uspavanke, a u našoj kulturi je sasvim uobičajeno obraćanje kćeri imenicom *sine*:

*Nina, sine, ninala te majka,
ninala te i uspavala te...*
(Bošnjačke 12)

*Nini, sine, puna mi te beša,
dogodine još punija bila...*
(San, 8)

*Nini, sine, san te prevario,
prevario, ne zaboravio!*
(San, 10)³¹

Osim u vokativu, u uspavankama majka se djetetu obraća i imenicom *sin* u akuzativu ili dativu, gdje postoje gramatičke natuknice, poput zamjenica, da je riječ o muškom spolu:

*Majka sina i bije i kara,
I opet se s **njime** razgovara...*
(Bošnjačke, 8)

*Nina majka u bešici sina /.../
pčelice **ga** medom zadojile...*
(San, 23)

*Majka sina u ruži rodila,
ružica **ga** na list dočekala...*
(San, 31)

Pronalazimo primjere bez direktnog oslovljavanja u kojima se glagoli pojavljuju u gramatičkim formama muškog roda:

*Nina, buba, **ostario** majci,
Ostario i ocu i majci...*
(Bošnjačke, 4)

---

³¹ Mišljenja smo da je ovaj tekst ipak upućen muškom djetetu, s obzirom na krajnje stihove koji se javljaju u uspavankama: *da me hraniš i od zla braniš*. Naime, u našoj kulturi sin, kada poraste, majku uzima pod svoje okrilje i brine se o njoj, posebno onda kada joj suprug preseli/umre.

Uspavanke u kojima obraćanja nisu direktna i koje nemaju nikakva obilježja muške rodnosti, kao i one u kojima se majka obraća imenicom neutralnog roda (*čedo, zlato, janje*) mogu se pjevati i kćerki i sinu.

*Sitna deca iz mejtefa
la ilahe illal-lah...
(San, 5)*

*Nini, nini, ko u svojoj beši!
Tvoja beša na moru kovana...
(San, 6)*

*Tebe majka u šumi rodila,
u šumici ovce čuvajući...
(San, 28)*

*Nina, nina, moje janje malo,
janje malo u travi zaspalo...
(San, 17)*

*Spavaj, spavaj, čedo prenejako,
uspavaj se u šimšir bešici!...
(San, 15)*

*Spavaj, zlato, san te prevario,
prevario ne zaboravio...
(Bošnjake, 13)*

Neke uspavanke, u kojima se ostvaruje (nedirektno) obraćanje imenicom srednjeg roda, daljim tekstom nagovješćuju da se ipak pjevaju muškom djetetu:

*Nina, nina, milo janje,
de ti spavaj majke svoje /.../
Ti ustani majki **sam**...
(San, 24)*

Karakteristične za uspavanke su i prisvojne zamjenice u 1. i 2. licu jednice (moj / tvoj). Prisvojna zamjenica prvog lica (moj) odnosi se na majčino tepanje djetetu: *moje janje malo, moje krilce, oči moje, mog sina*, dok se prisvojna zamjenica drugog lica odnosi u najvećem broju primjera na bešiku, ali i majku: *tvoja beša, tvoja mila majka, tvoja nana*.

7.3. GRAMATIČKA METAFORA LICA

Gramatičke metafore lica najuočljivije su u majčinom obraćanju djetetu, pri čemu se gramatička metafora temelji na zamjeni govornog lica (ja) trećim licem jednine (majka). Iako u lirici prvo lice označava bliskost, ovakav način pjevanja obično dolazi kao izraz bliskosti majke s djetetom – riječ *majka* ostvaruje se kao senzibilnija. Majka, naglašavajući, dakle, ono što ona jeste, i dijete želi podučiti onome što ona jeste – majka. Time konkretizira svoju ulogu, dok to ne bi mogla koristeći ličnu zamjenicu *ja*:

*Majka Smaju pod đulom rodila,
Đul se truni, moga sina budi.
(Bošnjачke, 1)*

*Nini, sine, san te prevario,
San u bešu, a nesan pod bešu
San u ruku, a nesan pod ruku,
Tebe ljulja tvoja mila **majka**.
(Bošnjачke, 16)*

Gramatička metafora lica u uspavankama ima značajnu emocionalno-ekspresivnu funkciju jer kao značajan stilistički konstrukt doprinosi psihološkoj karakterizaciji majke kao govornice.

7.4. STILISTIKA GLAGOLSKIH VREMENA I NAČINI

Pripovjedačkim prezentom u uspavankama se osvježavaju prošle radnje, usto takve radnje upotrebom prezenta bivaju dinamizirane. Naime, upotrebom perfekta ne bi se postigla ekspresivnost jer je perfekt stilistički “blijed”, dakle nemarkiran oblik u iznošenju prošlih događaja.

*Tebi majka tanku košu **kroji**,
tvoj nesanak voda odnijela
za golemo brdo zaniijela
gdjeno nema ni vuka ni hajduka.
(Bošnjачke, 9)*

Dinamici ovih lirskih pjesama doprinose i imperativi. Imperative u uspavankama upotrebljava majka kao dominantan govornik (usp. Hadžiefendić-Parić 2007: 197). Ona je ta koja je u poziciji *superiornog pošiljaoca* i koja djetetu upućuje određene imperitive,

naprimjer: *spavi, spavaj* i zahtjeve: *neka uči, nek je radin, nek je slađi...* Dijete jedino svojim snom, odnosno nesnom može odgovoriti na takav zahtjev. Evo nekih primjera:

*Spavaj, spavaj, čedo prenejako,
uspavaj se u šimšir bešici!*
(San, 15)

Spavaj, Kemo, tebe majka ljulja! (San, 18)

*Nina, nina, milo janje,
De ti spavaj majke svoje,
spavaj, spavaj, janje moje,
dok zorica ne osvane...*
(San, 24)

*Što ga ruža na list dočekala,
Nek je rumen ko ruža rumena;
Što ga vila u svilu povila,
Nek je hitar kao bijela vila;
Što ga čela medom zadojila,
Nek je slađi, slađi i od meda,
Lastavica ezan izučila -
neka uči kao lastavica!*
(San, 31)

Imperativi u uspavankama proizlaze iz orijentacije prema djetetu kao recipijentu, te su, stoga, blagi i nježni, molećivi, izvedeni od onomatopejskih glagola i glagola posebnog značenjskog gnijezda (Hadžiefendić-Parić 2007: 197)

Imperativi se javljaju i onda kada je majka u zavisnoj poziciji, dakle kada se molbama obraća Bogu: *Rabbum Allah, Ti mi daj...*, tražeći blagoslov Svevišnjeg, majka Mu se obraća imperativom - *Ti mi daj*:

*Rabbum Allah ti mi daj,
mome Ali dug zeman,
da mi uči i klanja,
u i mejtefuziđe*
(San, 13)

Upotrebom imperativa do izražaja dolazi konativna funkcija jezika uspavanke, a veoma su značajni za stil uspavanke, kao i krnji perfekt u kojem je ispušten enklitički oblik (je), a čija je uloga metričko izjednačavanje stihova:

*Majka sina u gori rodila,
U gorici u zelenoj travi.
Gorica ga na list dočekala,
Bila vila sinu eba bila...* (San, 6)

8. EKSPRESIVNA SINTAKSA

Sintaksička stilistika ispituje stileme na sintaksičkom nivou (sintaksostileme), te proučava njihovu funkcionalno-stilsku i ekspresivnu markiranost. (Katnić-Bakaršić 2007: 250)

U usmenim pjesmama, kakve su uspavanke, značajni su postupci ekspresivne sintakse. Postupci ekspresivne sintakse nazivaju se i sintaksičkim figurama (metateksama), to su figure koje djeluju na planu sintakse i predstavljaju odstupanja od uobičajenog sklapanja rečenice ili nadrečeničnog jedinstva. (Katnić-Bakaršić 2007: 306)

U stihovima uspavanki pronaći ćemo najuočljivije sintaksostilističke postupke. Prije svega, analizirat ćemo eliptične rečenice, dakle rečenice koje nastaju operacijom elidiranja, odnosno oduzimanja rečeničnih konstituenata. Također, analizirat ćemo i apostrofe, tj. retoričko obraćanje, kao i retoričko pitanje. Potom ćemo pažnju usmjeriti i na oneobičavanje teksta operacijom premještanja (permutacije), dakle na inverziju, obrnuti red riječi u odnosu na osnovni.

8.1. ELIPSA

Prema Bagićeovom *Rječniku stilskih figura* (2012: 92) elipsa je izostavljanje dijela ili dijelova rečenice, kojim se narušava sintaktička norma, ali rečenično se značenje realizira, zahvaljujući kontekstu ili komunikacijskoj situaciji. Katnić-Bakaršić (2007: 313) elipsu definira kao izostavljanje dijela iskaza koji je bitan za komunikaciju, tako da ga recipijent mora rekonstruirati. U uspavankama najviše pronalazimo primjere elidiranih glagola, naprimjer:

Sitna deca iz mejtefa
La ilahe illal-lah.
U ruci im maštrafice,
Pod pazuhom sufarice (...)
(San, 5)

*Sitna đeca (*idu*) iz mejtefa
La ilahe illallah.
U ruci (*su*) im maštrafice
pod pazuhom (*nose*) sufarice.

***San u bešu
a urok pod bešu
san u glavu
a urok u stranu.***
(Bošnjacke, 7)

*San (*uđe*) u bešu
a urok (*ode*) pod bešu
san (*uđe*) u glavu
a urok (*ode*) u stranu.

***Nini, nini, moj sine jedini
tvoja beša na moru kovana,
tri kovača, tri godine dana.***
(Bošnjacke, 2)

*Tvoja beša (*je*) na moru kovana
(*kovala je*) tri kovača, tri godine dana.

***Ovaj svijet bijel cvijet,
Ovaj insan bijel behar.***
(San, 33)

*Ovaj svijet (*je*) bijel cvijet
ovaj insan (*je*) bijel behar.

Izostavljene su i imenice u različitim padežnim oblicima:

Da se vidi (*dijete*) majci podojiti / u po noći kao u po dana. (San, 11)

Dogodine u bešici spavaj / a do treće (*godine*) s majkom u dušeku /do četvrtu
(*godinu*) u mekteb mi pošao; a do petu (*godinu*) hatmu učinio. (San, 20)

8.2. INVERZIJA

Inverzija u uspavankama posebno doprinosi ritmizaciji iskaza i figurativnosti samog teksta. Općenito, inverzija, figura konstrukcije koja znači obrat, predstavlja obrnuti red riječi u sintagmi, rečenici ili pak obrnuti red klauza u složenoj rečenici, i kao takva, pokazuje odstupanje od norme.

Razlikujemo gramatičku i stilističku inverziju. Razlika se ogleda u tome što gramatička inverzija pretpostavlja kontekstom uvjetovano odstupanje od ustaljene rečenične sheme

(dakle, subjekat-predikat-objekat) te pojavu obavijesnog predikata ispred obavijesnog subjekta, dok, s druge strane, stilistička inverzija pretpostavlja stilistički obilježen red riječi, kojim se naglašavaju pojedine riječi i njihova značenja. (Bagić 2012: 156)

Primjeri:

Majka Smaju pod đulom rodila /.../ Majka Smaju u želji rodila / lastavica ezan proučila / b'jela vila u povoj zavila. (Bošnjačke, 1)

Beša ti je na moru kovana / kovala je do tri kujundžije /.../ treći šljeme diže na bešici / šljeme diže - od zlata jabuku. (Bošnjačke, 5)

Majka sina i bije i kara / i opet se s njime razgovara / sjedi babo pa ga ogovara. (Bošnjačke, 8)

Uroci ti po gori hodili / travu pasli, s lista vodu pili / studen kamen pod glavu metali /.../ dušmani ti pod nogama bili / kano đogi čavli i potkove! (San, 2)

Da te ljulja tvoja mila majka / tebe majka leteći rodila / sve leteći i sve pjevajući. (San, 9)

Donijele mu od šimšira bešu / i u beši od svile košulju. (San, 14)

Inverzija u uspavankama pojačava afektivnost, prisutna je u svakoj pjesmi, stoga predstavlja jako stilogeno sredstvo.

8.3. APOSTROFA

Apostrofa predstavlja obraćanje (govor) koji je upućen prirodi, Bogu, višim silama. (Simić, 2001: 234; navedeno u Puriš, 2015: 87)

U uspavankama se majka obraća đulu/ruži, iz želje da zaštititi svoje dijete, i Svevišnjem, Kojeg moli za dobrobit svog djeteta, ali i samom djetetu. Majka, osim kao hraniteljica, nastupa i kao zaštitnica svoga djeteta, posebno u tom vremenu djetinjstva, kada ono nije u mogućnosti samo sebe zaštititi.

Sitan đule, ne truni behara / ne budi mi moga sina Smaje! (Bošnjačke, 1)

Obraćajući se ruži, majka antropomorfizira svijet prirode koji je okružuje. Nastoji dijete zaštititi i od najmanje smetnje, što bi mogao biti čak i behar ruže. San djeteta ne smije biti narušen ni zbog čega, i majka otklanja i najmanju mogućnost.

Iako je sve vrijeme, obraćajući se djetetu, majka superiorna, ipak obraćajući se Uzvišenom Stvoritelju, ona se stavlja u inferioran položaj, bogobožno tražeći blagoslov.

Rabbum Allah, Ti mi daj / mome Ali dug zeman / da mi uči i klanja / i u mejtef uziđe / da mi hatmu prouči / da je mrtvim pokloni / la ilahe illallah / Muhammed hak resulullah. (San, 13)

Retoričko obraćanje je snažno ekspresivno sredstvo koje doprinosi retoričnosti diskursa.

Postupci ekspresivne sintakse, dakle eliptične rečenice, inverzija i retoričko obraćanje doprinose dinamici i liričnosti diskursa uspavanki. Ovakvi stilistički postupci snažna su ekspresivna sredstva u jeziku uspavanki.

9. PREREGISTRACIJA U USPAVANKAMA

Estetici uspavanki nesumnjivo doprinose i preregistrirani kur'anski fragmenti. Preregistracija je postupak preuzimanja drugog tipa registra u jedan osnovni registar, u ovom slučaju religijskog registra u književni. Preregistracija kur'anskog teksta očituje se dvojako. Naime, u uspavankama se mogu javiti samo pojedine riječi koje su preuzete iz religijskog diskursa:

*Nije Ibro u sokaku bio,
već je Ibro u **mejtef** hodio.*

(San, 12)

*Da mi uči i **klanja**,
I u **mejtef** uziđe,
Da mi **hatmu** prouči.*

(San, 13)

*Lastavica **ezan** izučila!*

(San, 31)

Preregistracija se očituje i u primjerima doslovnih citata. Ti se citati ostvaruju u inkoativnim i finitivnim dijelovima uspavanki.

*Da mi **hatmu** prouči,
da je mrtvim pokloni
La ilahe illal-ah,
Muhammed hak resulul-lah.*

(San, 13)

Allah, Allah, la ilahe, ilallah.

Nini, nini, ninala te majka

(San, 16)

*Oklen će nam voda teći?
Oklen će nam sunce sjati?
La ilahe illal-lah,
Muhammed hak resulul-lah.*

(San, 33)

Hadžiefendić-Parić (2016: 166) navodi kako „kur'anski fragmenti na arapskom nose zaštitničku funkciju, snagu i moć magičnih riječi kakve nalazimo i u nekim drugim usmenim žanrovima (npr. u bajkama)“. Osim toga, uvođenjem citata iz Kur'ana, tekst uspavanke biva

„verbalno jasno *očuđen* budući da ne pripada kodu bosanskog (maternjeg) jezika, već arapskog jezika“ (Ibid. 167). Citirani religijski diskurs doprinosi, također, eufoničnosti, ritmičnosti i efektnosti teksta uspavanki.

ZAKLJUČAK

Polazeći od stava da se liričnost uspavanki temelji na eufoniji, harmoničnom sazvučju i izrazitoj emocionalnosti, u ovome radu istraživali smo stilematičnost jezičkih sredstava i njihove stilogene efekte po pojedinim jezičkim nivoima. Analiza se odvijala primjenom lingvostilističke analitičko-sintetičke metode, te je pokazala sljedeće rezultate.

Na leksičkostilističkom planu analizirali smo inventar leksema u funkciji izgradnje sistema motiva u uspavankama. Lekseme su organizirane u dvije semantičke sfere: priroda i čovjek. Analizom je uočen niz leksema čija značenja upućuju na figurativna, stoga su u prvom redu interpretirani tropi: simbol, metafora, poređenje i figure misli: personifikacija i antiteza. Ove figure čine čvrst oslonac usmene liričnosti: nijansiraju značenja riječi, doprinose ritmičnosti i slikovitosti teksta uspavanki.

U stihovima uspavanki najčešće se ostvaruju supstitucione i restriktivne, a nešto su manje zastupljeni ostali tipovi vernakularnih fonometaplazmi. Mi smo ih ovdje posmatrali kao figure dikcije jer smo smatrali da one posebno doprinose govorenome, usmenome koloritu stihovnog diskursa uspavanke i njegovom ritmičko-metričkom karakteru. Posebnu važnost ove figure imaju zato što stilski boje stih uspavanke organskim idiomom, odnosno mjesnim govorima vremena u kojem su nastajale.

Ponavljjanja glasova u uspavankama su veoma značajna, te doprinose impresivnosti i harmoniji tona i ritma, a što utiče na sam doživljaj pjesme. Veliki broj različitih modela ponavljanja potiču stilističke vrijednosti koje doprinose estetskoj vrijednosti samog stihovnog diskursa uspavanke.

Posebno značajno mjesto u strukturi poetskog stila uspavanke predstavljaju kontaktna ponavljanja riječi, ostvarena kao figure ponavljanja: anafora, epifora i anadiploza. Ove figure važne su kao mnemotehnička sredstva jer se lirska pjesma po pravilu i pamti zbog stalnog ponavljanja kao svojevrsnog postupka. S druge strane, ponavljanja u uspavankama zapažaju se i kao pojedinačna leksička te kao sintaksička ponavljanja, i kao takva djeluju kao snažno ekspresivno sredstvo.

Pri morfostilističkom planu analize pažnju smo usmjerili na stilističke vrijednosti derivacionih morfostilema, koji predstavljaju veoma efektna sredstva koja proizvode snažne emocionalno-ekspresivne učinke. Harmoničnom sazvučju, izrazitoj emocionalnosti i dinamici u uspavankama doprinose gramatička sinonimija lica, sinonimija roda, vokativ i imperativi.

Najuočljiviji sintaksostilistički postupci pronađeni u uspavankama su eliptične rečenice, apostrofe i inverzija. Eufoničnosti, ritmičnosti i efektnosti teksta uspavanki, nesumnjivo doprinose i preregistrirani kur'anski fragmenti.

LITERATURA

- Antoš, A. (1974) Osnove lingvističke stilistike. Školska knjiga, Zagreb.
- Babić, I. (2021) Uzvici u dječijem govoru i dječijoj književnosti. Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Bagić, K. (2012) Rječnik stilskih figura. Školska knjiga, Zagreb.
- Bajuk, L. (2012) Magija i prežici vračarstva u hrvatskim tradicijskim vjеровanjima i postupcima s rođiljom. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
- Botica, S. (2013) Povijest hrvatske usmene književnosti. Školska knjiga, Zagreb.
- Božanić, J. (2019) Vernakularna stilistika. Sveučilište u Splitu, Split.
- Chevalier, J – Gheerbrant, A. (1987) Rječnik simbola. Nakladni zavod MH, Zagreb.
- Čarkić, M. (2006) Stilistika stiha. Grafička škola, Beograd.
- Čarkić, M. (2013) Stih i jezik. Institut za srpski jezik SANU, Beograd
- Efendić, N. (2015) Bošnjачka usmena lirika – kulturnohistorijski okviri geneze i poetička obilježja. Slavistički komitet, Sarajevo.
- Efendić, N. (2011) Poetsko uoblič enje, teme i motivi bošnjачke uspavanke. Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo.
- Efendić, N. (2006) Uspavanke u Nametkovoj zbirci *Od bešike do motike*. BZK “Preporod”, Sarajevo.
- Filan, K. (2019) Bosanski turcizmi i njihovi nepodudarni leksički parovi u turskom. Filozofski fakultet Sarajevo, Sarajevo.
- Hadžiefendić-Parić, R. (2016) „Poetika uspavanki“, u: Lingvostilistički zapisi. KDBH „Preporod“, Zagreb. Str. 153–181.
- Jakobson, R. (1966) Lingvistika i poetika. Nolit, Beograd.

- Katnić-Bakaršić, M. (2007) *Stilistika*. Ljiljan, Sarajevo.
- Kazaz, E. (2018) *Glasovi*. Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj.
- Lotman, J. (1976) *Struktura umetničkog teksta*. Nolit, Beograd.
- Pavletić, V. (1995) *Kako razumjeti poeziju*. Školska knjiga, Zagreb.
- Puriš, B. (2015) *Žamor večernjaka u Košćelama: lingvostilistikom kroz Grozdanin kikut*. Institut za jezik, Sarajevo.
- Pinter, M. (2016) *Simbolika broja tri u dječijoj književnosti*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula.
- Prstojević, V. (2012) *Usmena uspavanka u književnom, socijalnom i obrednom kontekstu*. Zbornik VŠSSOV, godina VII, broj I.
- Radojević, D. (2016) *Sintaksičko-stilske karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumjetničkim tekstovima*. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 42/2
- Rečnik književnih termina*. Institut za književnost i umetnost u Beogradu. Nolit, Beograd.
- Salkanović, D. (2018) *Izgovor glasova u jezičko-komunikacijskome razvoju djeteta rane i predškolske dobi*. Sveučilište u Rijeci, Rijeka.
- Štruc, D. (2013) *Magijski simbolizam riječi u usmenoj književnosti*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek.
- Talam, J. (2005) *Uspavanke u narodnoj muzičkoj tradiciji Zenice i okoline*. Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici, Zenica.
- Vuletić, B. (1976) *Fonetika književnosti*. Liber, Zagreb.
- Vukić, L. (2019) *Direktivi u hrvatskome jeziku*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula.
- Vuković, N. (2000) *Putevi stilističke ideje*. Jasen, Podgorica – Nikšić.
- Škaljić, A. (1989) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. "Svjetlost", Sarajevo.
- Zima, L. (1988) *Figure u našem narodnom pjesništvu*. Globus, Zagreb.

Zdravec, K. (2019) Usmenoknjiževni oblici namijenjeni djeci. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula.

INTERNETSKI IZVORI

Isaković, A. (1974) Hasanaginica, dostupno na: <https://www.biserje.ba/alija-isakovic-hasanaginica/> (pristupljeno 29. 5. 2022)

Kulenović, S. (1994) Bošnjачke narodne pjesme Gračanice i okoline, dostupno na: <http://muzejibtuzla.podkonac.org/wp-content/uploads/sites/7/2014/10/12-2002-Prof-dr-Salih-Kulenovi%C4%87-BO%C5%A0NJE%C4%8CKE-NARODNE-PJESME-GRA%C4%8CANICE-I-OKOLINE.pdf> (pristupljeno 10. 5. 2023)

Online rječnik / Rječnik stranih riječi, dostupno na: <http://onlinerjecnik.com/rjecnik/strane-rijeci> (pristupljeno 06. 5. 2023)

Rječnik bosanskog jezika (2007) Institut za jezik, Sarajevo dostupno na: <https://archive.org/details/RjenikBosanskogJezikaInstitutZaJezikSarajevo2007./page/n595/mode/2up?view=theater> (pristupljeno 29. 5. 2022)

Vikirečnik – slobodni rečnik, dostupno na: <https://sr.wiktionary.org/wiki/razgovoriti> (pristupljeno 29. 5. 2022)

Vrsaljko, S. (2010) „Pregled proučavanja u stilistici”. Školski vjesnik: časopis za pedagojsku teoriju i praksu, Zadar; dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/82386> (pristupljeno 12. 1. 2023)

KORPUS

1. Efendić, N. (ur. 2007) *San u bešu, uroci pod bešu*. Preporod, Sarajevo.
2. Kuba, L. (1984) *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*. “Svjetlost”, OOUR izdavačka djelatnost Sarajevo, Sarajevo.
3. Musabegović, J. (ur. 1997) *Bošnjачke uspavanke*. Preporod, Sarajevo.
4. Nametak, A. (1970) *Od beške do motike*. Vlastita naknada, Sarajevo.
5. Nametak, A. (1932) *Mostarske muslimanske uspavanke*. JAZU, Zagreb.

6. Rihtman, C. (1974) *Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine – dječje pjesme*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
7. Vukomanović, N. (1960) *Narodne pjesme*. Školska lektira, Svjetlost – Sarajevo, Sarajevo.